

La construcció medial de la muntanya a Catalunya (Segles XV-XX)

**Una mirada al paisatge
des de la geografia cultural**

Francesc Roma i Casanovas

Programa de doctorat en geografia humana
Departament de Geografia, UAB. Desembre de 2000
Tesi doctoral dirigida per **Abel Albet i Mas**

1. 6 - La muntanya i la seva història

Aquest capítol intenta explicar la representació (i no la percepció) que històricament s'ha tingut del que avui dia considerem fets muntanyosos en el marc del món occidental. En ell ens proposem fer una breu història del sorgiment de diferents conceptes de muntanya des de l'edat mitjana fins a l'edat contemporània, per veure d'aquesta manera en quin marc general es mourà la nostra recerca.

1. 6. 1 - El món medieval

En el capítol anterior hem fet un repàs de la representació de les muntanyes i de la muntanya en el món bíblic i durant el període clàssic i l'edat mitjana. El punt de partida del que ara comencem arrenca amb l'edat mitjana i amb un text de François Fosca que resumeix molt bé l'actitud medieval vers els llocs elevats a partir de la seva història de la pintura de tema muntanyenc. Fosca conclouïa que:

“Pendant tout le moyen âge, les montagnes demeurèrent ce qu'elles avaient été dans l'antiquité: des lieux qui inspiraient la terreur et qui en même temps étaient des lieux sacrés. Des lieux peuplés de bêtes fauves, où se réfugiaient des bandits et que hantaient des esprits malins; et aussi des lieux d'épreuve et de purification, où, loin des vaines agitations des hommes, on pouvait davantage percevoir la présence de Dieu, où l'on pouvait mieux entrer en contact avec Lui. C'était dans les montagnes que se retiraient les ermites las du monde, et que bien souvent s'élevaient les monastères”¹.

El text de Fosca ens recorda la dualitat essencial de la realitat muntanyenca a l'edat mitjana i com, per una banda, les muntanyes inspiraven terror i eren poc visitades i, per l'altra, se les representava en tant que llocs sagrats i espais on s'anava a lluitar contra el poder del maligne i es buscava la purificació. Nosaltres hi volem afegir que ambdós aspectes no podien donar-se per separat, perquè la muntanya, talment com el desert, havia de ser un lloc horrorós, esquerp i difícil per, d'aquesta manera, donar més valor a la trobada amb Déu que els ermitans cercaven amb el seu allunyament del món. En aquest sentit, per a aquells que fugien del món per trobar-se ells mateixos i el seu Déu, la muntanya havia de presentar aquests dos aspectes perquè com més esquerpa i difícil era la vida en ella, més valor tenia l'espera de la trobada amb la divinitat. Com més intens fos el món exterior, més valor adquiriria el menyspreu que el *contemptus mundi* predicava.

Vist aquest context, hem de dir que Josep Romeu² té raó quan afirma que no hi ha textos catalans medievals que intentin fer un relat en què les muntanyes siguin explícitament descrites o interpretades. Més aviat al contrari, la muntanya serà vista i

¹ Fosca, François *La montagne et les peintres* Paris, La Bibliothèque des Arts, 1960 Pàg 11

² Romeu, Josep *Llibre de la muntanya Recull comentat de textos muntanyencs* Barcelona, Edt Selecta, 1959 Pàg 13-14

representada com un obstacle, una barrera que aïlla i separa més que no pas com un element de relació¹.

“Inaccessible, inexpugnable, elle [la montagne] inquiète et fait peur. La montagne recèle autant de dangers bien réels expérimentés par les voyageurs que de craintes imaginaires et fantasmatiques”².

Entre aquests perills trobem els espadats, els pendants escarpats, la neu, el fred o les tempestes sempre amenaçats; els dimonis, els dragons que regeixen el temps atmosfèric i turmenten el viatger, etc. En definitiva, la muntanya és un lloc on poden passar coses molt violentes.

“Pendant longtemps, la montagne n'a inspiré aux habitants des plaines que crainte ou indifférence. On a souvent décrit cette sorte de terreur superstitieuse qui enveloppe les hauts lieux du globe dans l'Antiquité et au Moyen-Age. Siècle de phénomènes étranges, inexplicables, la montagne est perçue négativement; création du Démon, elle ne peut être peuplée que de dragons ou de sauvages. Cette attitude, on le conçoit, n'est guère favorable à l'étude objective ou à la simple compréhension des montagnes”³.

“Un sentiment peu voilée, tel est le ton qu'on adopte pour parler des montagnes. Elles sont toujours associées à des idées de tristesse, de découragement, de laideur morne”⁴.

“Mountains came under the category of willful and uncontrolable nature beyond the human domain and even, in a sense, beyond God's purview. Likewise, wild animals and dark forests”⁵.

Aquesta és la cara en què els estudiosos positivistes s'han aturat amb més regularitat a l'hora de parlar-nos de la relació amb la muntanya. Però alhora hi havia l'altra cara d'una moneda que era la mateixa: la seva recerca com a llocs sagrats que permetien l'accés a les forces sagrades.

“Dans des régions spécifiques, vouées au diable, lions, dragons et reptiles régnaient en maîtres, tandis que l'espace sacré se distinguait par la nature idyllique de l'activité des ermites. Deux visions semblaient ainsi devoir s'opposer -l'image “savante” et didactique du paradis s'affrontant à la version “populaire” d'un monde inconnu, nécessairement voué au mal. La dimension fantastique de l'Inconnu fut encore accentuée par l'engouement médiéval pour les relations de voyage (Alexandre le Grand, Jean de

¹ Lecoq, Danielle “Le passage des Alpes au Moyen Age” in *La montagne et ses images Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole* Paris, Editions du CTHS, 1991 Pàg 201-243

² Lecoq, Danielle “Le passage des Alpes au Moyen Age” in *La montagne et ses images Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole* Op cit. Pàg 201-243

³ Broc, Numa “Le milieu montagnard naissance d'un concept” in *Regards sur la géographie française* Pàg 389-404

⁴ Engel, Claire-Eliane *La littérature alpestre en France et en Angleterre aux XVIIIe et XIX siècles* Chambéry, Lib Dardel, 1930 Pàg 6

⁵ Tuan, Yi-fu *Landscapes of fear* Oxford, Basil Blackwell, 1979 Pàg 80

Mandeville, Marco Polo) et pour les récits de visites dans l'au-delà (saint Brandan, Tungdal): selon leurs assertions, la montagne s'imposa comme lieu de séjour des peuples inconnus, des monstres et des démons”¹.

En el primer sentit de la relació amb la muntanya, aquella esfera en què la realitat crua dels elements climatològics i ecològics es mostra implacablement, Claire-Eliane Engel va recollir les impressions del monjo anglès John de Brengle. Brengle, l'any 1188, travessa el coll de Saint Bernard per anar a Roma i, aclaparat pel lloc, escriu:

“Seigneur, rends-moi à mes frères pour que je puisse leur dire de ne jamais venir en ce lieu de tourment”².

Talment com Enric IV d'Alemanya travessant aquell lloc, els viatgers medievals “(...) *ne pouvaient fatalement éprouver que haine et terreur à l'égard des montagnes*”, diu Claire-Eliane Engel³. En aquest sentit podem dir que *les muntanyes* eren generalment mal vistes, llocs horrorosos i perillosos, però alhora *la muntanya* (o el desert i el bosc, perquè tots aquests aspectes són indestriables, com ja hem vist) tenia una representació positiva i així durant l'edat mitjana es va construir una infinitud d'ermites i esglésies en llocs elevats i allunyats de la presència humana. Com a colofó del que hem dit anotem que aquest odi i horror per *les muntanyes* es troba molt ben documentat en els treballs d'Alain Roger⁴.

Un dels “perills” de les altes muntanyes era la irrespirabilitat del seu aire. Al segle XIII, Thomas de Cantimpré escrivia:

“Les hommes qui voulurent y monter durent emporter des éponges pleines d'eau, à travers lesquelles ils purent respirer un air plus humide pour éviter de suffoquer”⁵, a causa de què

“Dans les montagnes, l'air est excessivement subtil et peu consistant. A altitude moyenne, ni trop haut ni trop bas, il est très bon”⁶.

En aquest mateix sentit, els viatges de Joan de Mandeville expliquen que cap bèstia no pot viure a l'Olimp a causa del seu aire sec,

“And men say in this country that philosophers sometime went on these hills and held to their nose a sponge moisted with water for to have air for the air above was so dry”⁷.

¹ Meiffret, Laurence “L'ermite et la montagne dans l'art médiéval XIII-XVI siècles” in *La montagne et ses images Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole* Op cit Pàg 107-151

² Engel, Claire-Eliane *Histoire de l'alpinisme des origines à nos jours* Op cit Pàg 15

³ Engel, Claire-Eliane *Histoire de l'alpinisme des origines à nos jours* Op cit Pàg 15

⁴ Especialment Roger, Alain “Du “pays affreux” aux sublimes horreurs” in *Le paysage et la question du sublime* Villeurbanne, Réunion des Musées nationaux et Association Rhône-Alpes des Conservateurs, 1997 Pàg 187-197

⁵ Thomas de Cantimpré *De nat rer* XVI, 9, 12 Citat per Lecouteaux, Claude *Au-delà du merveilleux des croyances au Moyen Age* Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1995 Pàg 136

⁶ Thomas de Cantimpré *De nat rer* XIX, 5, 22 Citat per Lecouteaux, C *Au-delà du merveilleux des croyances au Moyen Age* Op cit Pàg 137

⁷ Citat per Kenny, A *Mountains* Op cit Pàg 10

“En aquella terra hay muy altas montañas y en fin de Maçedonia ay una montaña llamada Olympus la qual parte a Maçedonia de Tarchie Y tanto es alta que alcança las nubes E aun ay otra montaña llamada Acos assi alta que la sombra de aquella dura e alcança segun oy de hombres dignos de fe fasta el imperio donde hay XXV leguas & un tercio En esta montaña no faze ayre ni viento por lo cual

Partint de textos com els anteriorment citats, avui dia, una anàlisi ràpida i no desprovista d'ingenuïtat dona la impressió que l'edat mitjana va menysprear sistemàticament les muntanyes. En aquest sentit podríem dir que fins i tot en un moment com aquell, en què el pensament religiós i bíblic va donar motius a les muntanyes per sortir a escena, perquè en elles la inspiració divina es mostrava amb més facilitat, les muntanyes varen continuar en la foscor. Però, després del que abans hem dit, podem pensar que, a un altre nivell de realitat, les coses anaven per un altre viarany, per no dir al revés. El que ens interessa destacar d'aquest dualisme de la realitat és que encara no havia arribat el moment d'establir la connexió entre aquests dos nivells del que es creia real. Per això podem entendre que, al costat dels autors que mostren el desinterès per *les muntanyes*, altres parlin de l'"estima" per *la muntanya*. En aquest darrer corrent trobem el filòsof Anthony Kenny, el qual ha dedicat part de la seva antologia als textos religiosos que parlen de la muntanya: sant Basil, sant Francesc, l'Èxode (19), etc. Kenny arriba a la conclusió que

*"The love of mountains is no new thing, no fad of an industrial era. Human beings have loved mountains since history began, but their love has taken different forms in different ages"*¹.

Tot i que Kenny parla de l'amor envers *les muntanyes*, nosaltres voldríem puntualitzar que l'amor que trobem en la majoria d'aquells textos és un amor per *la muntanya*. Això ens ajuda a entendre que per a ell sigui més sota l'aspecte de la fermesa que no pas per la bellesa que les muntanyes apareguin en l'Antic Testament.

Resumint diríem que, si bé és cert que es detecta un menyspreu per *les muntanyes*, les coses canvien de forma radical quan ens enfrontem amb el tema de *la muntanya*. Aquesta distinció ens permet entendre que durant l'edat clàssica hi hagués personatges per a qui la vista de la muntanya o des de les muntanyes es pogués qualificar de bella. Més endavant, el cas de sant Francesc, especialment, ens ensenya que aquesta estima de la bellesa de la muntanya no era incompatible amb l'ascetisme, perquè de fet ens trobem davant de dos nivells de realitat diferents. I l'existència d'aquests dos nivells ha fet que fins i tot durant l'edat mitjana el salt de l'un a l'altre hagi estat possible, encara que això no hauria de ser motiu per confondre'ns i prendre l'estima per un d'ells com quelcom que es pugui aplicar sense prevencions a l'altra: parlar de *les muntanyes* no és el mateix que parlar de *la muntanya*. Parlar de *la muntanya* en contextos de gran força del pensament trascendentalista ens pot dur a parlar únicament d'un nivell simbòlic de la realitat, com va ser el cas de bona part de l'edat mitjana:

"The writing saints of the Middle Ages, however, showed little interest in the mountains, even when, like St Anselm and St Thomas Aquinas, they were born in mountainous regions. The computerized concordance to the eight million words of St Thomas's writings reveal that in almost every one

no pueden vivir ende aves ni bestias porque el ayre es muy seco & dizen que los philosophos subieron en aquella altura los quales levavan esponjas mojadas en agua por aver ayre. En otra manera ellos no pudieran subir alli por falta de agua porque aquel lugar era tan seco como dicho es que no havia ende alguna agua" (Mandevilla, Juan de *Libro de las maravillas del mundo y del viaje a Tierra Santa* València, 1524) El mateix es troba en Glanville, Bartholomaeus *Liber de proprietatibus rerum* Tolosa, 1494 i Saragossa, 1495

¹ Kenny, Anthony *Mountains* Op cit. Pàg 1

*of the many places where the Latin word for "mountain" appears it is in a symbolic sense"*¹.

*"The greater part of medieval literature consist of philosophical and theological texts. Whenever a theologian has to comment on a Biblical text about mountains, he will turn to allegorical interpretation (the mountains are the virtues, or the angels, or the devils, or what you will); and in the writings of the philosophers golden mountains are more likely to appear than real ones"*².

En canvi, parlar de *les muntanyes* en un context immanentista obre les portes a l'apropament al nivell ecològic o mediambiental de la realitat (en aquest punt, el problema és creure que la realitat es resumeix només a això i que només és constituïda per matèria). Feta aquesta puntualització, entenem que *la muntanya* sigui present durant l'edat mitjana, tot i que només rarament ho sigui per ser admirada o conquerida, perquè en aquell context, com va dir Engel,

*"L'inspiration divine descend plus aisément sur les montagnes que partout ailleurs, mais il n'y a aucun rapport entre l'inspiration et l'alpinisme"*³.

És ben cert, com diu Engel, que el passat de les escalades és tan vell com la Terra⁴, però tampoc no és menys veritat que les escalades voluntàries són recents. Com diu P. Camena d'Almeida, hi ha causes polítiques, econòmiques o físiques per no conèixer *les muntanyes*, però no podem oblidar, com no ho fa aquest autor, la moda⁵. El coneixement d'una serralada depèn de la ciència i de l'atzar, "(...) *de la nature et de l'homme, de la volonté et de la fantaisie (...)*"⁶. Les idees de les persones es modifiquen a voltes molt lentament; la morfologia de les muntanyes no dificultava o facilitava tant el coneixement del medi muntanyenc com ho feia la cultura dels qui l'havien de contemplar,

*"(...) et voilà pourquoi l'histoire de la connaissance d'une chaîne doit tenir compte à la fois de la nature propre de cette chaîne et de l'état d'esprit de ceux qui l'ont visitée ou décrite"*⁷.

¹ Kenny, A *Mountains* Op cit Pàg 2-3

² Kenny, A *Mountains* Op cit Pàg 39

³ Engel, Claire-Eliane *Histoire de l'alpinisme des origines à nos jours* Op cit Pàg 14

⁴ Aquí ja resulta tòpic de citar el treball de Coolidge, W A B *Josias Simler et les Origines de l'alpinisme jusqu'en 1600* Grenoble, Editions Glénat, 1989

⁵ "Les facilités plus ou moins grandes de pénétration, l'hostilité des peuples ou des gouvernements, la confusion des langues, ne suffisent pas à expliquer pourquoi, parmi les chaînes de l'Europe ou des pays civilisés, il en est que l'on a plus vite et plus complètement explorées que d'autres Ces raisons extrinsèques influent sur le dénouement, mais elles ne sont pas seules à l'amener, et la connaissance d'une chaîne n'est pas la résultante prévue et obligée, lente ou prompte suivant les cas, de circonstances préalablement examinées Là, plus que partout, la volonté individuelle trouve à s'affirmer, et, sans parler des qualités de persévérance et d'audace que maint explorateur déploie là où d'autres reculeraient, laissant de côté les qualités diffèretes qui font que l'un observe là où un autre ne fait que passer, il existe dans l'opinion générale un courant auquel on n'échappe que difficilement Si séduisant qu'il puisse être de tout subordonner à des conditions déterminées, il n'en faut pas moins convenir que les explorations géographiques elles-mêmes subissent l'influence de cet engouement, de ce caprice de plusieurs, qu'on appelle la mode C'est la mode -il est difficile de donner un autre nom à ce courant d'idées- qui fait que des régions en apparence aisées à visiter attendent de longs siècles leurs explorateurs, et que l'activité des chercheurs se porte au contraire vers des pays plus dangereux, où les découvertes promettent d'être plus pénibles, ou vers des régions déjà souvent visitées, où elles menacent d'être plus rares" (Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg 15)

⁶ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées* Op cit Pàg 17

⁷ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées* Op cit Pàg 17

1. 6. 2 - La muntanya, el desert i el bosc medievals: el cas castellà

En general, l'edat mitjana va fixar la seva atenció en la part transcendent de la realitat muntanyenca i per això entenem que un primer motiu de l'accepció medieval de la muntanya es vinculi més a la terra salvatge i inculta que no pas a qualsevol factor determinant del relleu topogràfic¹. Això es veu molt clar en el cas del castellà.

Els estudiosos de la llengua castellana a l'edat mitjana estan d'acord a afirmar que en castellà la paraula *montaña* volia dir superfície coberta d'arbres (*monte* o *matorral*)². Com a mínim així és utilitzada en diferents passatges del *Poema del mio Cid*. Referint-se a aquest ús, Menéndez Pidal deia que,

“Esta acepción, hoy desconocida de la voz *montaña*, fue llevada por los españoles á América, y perdura en el Perú, donde se halla una región inmensa “*impropiamente llamada Montaña, al pie de la Cordillera Oriental, y que con mayor razón debía distinguírsele con el nombre de Región de los Bosques*” al decir de un geógrafo³. Según otro geógrafo peruano⁴, “*en el Perú casi nunca se emplea esta palabra 'bosque' en su verdadera acepción, y en su lugar se usa la de Montaña, con la cual se indica una extensión de tierra poblada de árboles muy tupidos ó espesos, ya sea en un llano, en un cerro ó en un terreno quebrado*”⁵.

Encara avui dia, en certes parts d'Amèrica del Sud, la paraula *montaña* és emprada per designar la selva⁶. De fet, en el cançoner tradicional de l'Edat d'Or castellana ja trobem diferents casos en què es parla d'una *montaña*, però només en dos d'ells el seu sentit es veu a les clares:

“*halléme perdida
en una montaña (sic),
echéme a dormir
al pie del enzina*”⁷.

“*Montaña hermosa,
alegre y muy leda;
la tu arboleda
¡cómo es deleytosa!*”⁸.

¹ Mariño Ferro, Xosé Ramón *Las Romerías/Peregrinaciones y sus símbolos* Vigo, Edicions Xerais de Galicia, 1987

² Cejador y Frauca, Julio *Vocabulario medieval castellano* Madrid, Visor Libros, 1990

Boggs, R. S., Kasten, L., Keniston, H., Richardson, H. B. *Tentative dictionary of medieval Spanish* Chapel Hill, 1946

³ Es refereix a Carlos B. Cisneros *Atlas del Perú*, qui diu que “*En el Perú la palabra Montaña no indica una elevación del terreno, sino la región oriental, cubierta de bosques*”

⁴ M. F. Paz Soldán *Diccionario geográfico estadístico del Perú*, 1877

⁵ Menéndez Pidal, R. *Cantar del Mio Cid. Texto, gramática y vocabulario* Madrid, Espasa-Calpe, 1969 Tercera part

⁶ Teran, Manuel de *Del mythos al logos* Op cit Pàg 74-75

⁷ *La canción tradicional de la Edad de Oro* Barcelona, Planeta, 1990 Canço núm 42 Pàg 27

⁸ *La canción tradicional de la Edad de Oro* Op cit Canço num 79 Pàg 44

Ja hem vist en un altre lloc que la muntanya, el bosc i el desert són paraules quasi sinònimes. Un indicador molt interessant d'aquesta sinonímia el trobem en el castellà en semantitzar la paraula *montaña* com a sinònim de *nemus* o de bosc. És clar que quan l'Arcipreste d'Hita parla d'un cavaller que "(...) *mandaba sembrar trigos e cortar montañas* (...)"¹ no s'està referint a fer talls en el relleu, sinó en els boscos. Podem trobar el mateix significat en el lapidari d'Alfons X de Castella, dit el Savi, escrit l'any 1250. Quan Alfons parla del corall, diu que la seva virtut és que,

*"(..) el que la truxiere consigo, amara mucho andar por yermos et por montes, et ninqua querra entra en villa, et sera bien andant en toda caça que se faga con aues"*².

Troblem el mateix sentit en el *Liber de proprietatibus rerum*, compost per Bartolomé Glandville també vers l'any 1250. Quan aquest autor parla de la part gascona del Pirineu, escriu: "*Es tierra silvestre & montuosa & llena de montañas* (...) "³. Sembla clar que el fet que aquella part del Pirineu estigués plena de muntanyes volia dir una cosa diferent al fet que fos montuosa: pel primer concepte es referia a un terreny boscat, i pel segon a un indret bonyegut. El cançoner que abans esmentàvem, per parlar d'un lloc elevat, utilitza diferents expressions: "*si muriese por ventura, sepúltenme en alta sierra* (...) ", "*Y en aquella sierra erguida* (...) ", "*No cogeré flores del valle sino del risco do no andó nadie* (...) ", "*La sierra es alta y áspera de sobir* (...) *por aquella sierra de aquel lomo erguido* (...) "⁴. La utilització del mot *sierra*, que implica més d'un cim, per referir-se a la muntanya és interessant perquè, com veurem més endavant, la descoberta dels cims individuals va ser un fet força tardà (vegeu el capítol 3.6.2 sobre la invenció del Cavall Bernat).

Al llarg de la història de la llengua castellana es mantindrà viva la sinonímia entre *monte* i *montaña*, produint-se així una identificació del sentit de terra elevada i de terra coberta d'arbres. Semblaria, pel que anota Martín Alonso, que del segle XII fins al XV el significat de *Montaña* (a voltes escrit *Montanna*) seria el de "*Monte, tierra inculta cubierta de árboles, arbustos o matas*", mentre que des de finals del segle XIV i XV passaria a significar "*Monte, elevación natural del terreno*"⁵. Segons Jesús García, la paraula *montaña* s'hauria utilitzat en el seu sentit *pristino* d'espai cobert de vegetació fins entrat el segle XVI, però ja abans de mitjan segle XVII era utilitzada per designar un relleu destacat, costerut i de dimensions relativament grans⁶. Sembla clar que fins al segle XVI era sinònim de bosc o *monte*: Diego de Valera (1482) escriu que els elefants "*(...) cuando se ayuntan ala fembra escondense enlo mas espesso dela montaña*"⁷. Rodrigo Fernández de Santaella, a final de segle XV, traduïa el *silva* llatí per "*bosque o monte o montaña*"⁸.

¹ Citat per García Fernández, Jesús "De la percepción del hecho montañoso" Op cit Pàg 435

² Alfonso X "*Lapidario*" (según el manuscrito escurialense H115) Madrid, Edt. Gredos, 1981 Pàg 189

³ Glanville, Bartholomaeus *Liber de proprietatibus rerum* Tolosa, 1494 i Saragossa, 1495 Pàg 394

⁴ Extrets dels cants 99, 121, 181, 234 de *La canción tradicional de la Edad de Oro* Op cit

⁵ Alonso, Martín *Diccionario medieval español Desde las Glosas Emilianenses y Silenses (S X) hasta el siglo XV* Salamanca, Universidad Pontificia, 1986 2 volums

⁶ García Fernández, J "De la percepción del hecho montañoso" Op cit Pàg 444

⁷ Valera, Diego de *Crónica de España* Sevilla, 1482 Pàg 17-18

⁸ Fernández de Santaella, Rodrigo *Vocabulario eclesiastico* Sevilla, 1499 Pàg 325

En la traducció de Martín Martínez (1498) de la *Peregrinatio in Terram Sanctam* de Bernardo de Breidenbach es llegia:

“(…) *andando entramos en una montaña muy fuerte y aspera: donde no havia otra manera de arboles si no unos espinosos llenos de flores de olor suave que nos recreava (...) No era esteril esta montaña: empero toda escopulosa de puntas de peñas y pedregosa*”¹.

Per si fos poc, l'autor ens parla de “(…) *una montaña muy fertil de palmas llena (...)*”². Cal anotar, però, que en l'obra de Breidenbach trobem tant aquest sentit arbusti del mot *montaña*, com també el sentit de lloc elevat i vinculat a la verticalitat. Jesús García fa la hipòtesi que aquest nou significat podria ser un italianisme introduït durant el segle XVI, però no ens sembla que ho acabi de demostrar a les clares.

L'ús que al segle XV se'n feia en la Cancelleria aragonesa, en els seus documents escrits en castellà, ens mostra com majoritàriament era un terme fet servir en plural (192 casos contra un en singular)³. Aquesta sinonímia entre la superfície arbrada i la superfície elevada, junt al seu ús en plural ens permeten pensar que el concepte *Montaña* (per referir-se a la imatge general de les muntanyes en sentit immanent) no estava encara ben fixat en el castellà de l'edat mitjana i que corresponia més a una acumulació de llocs que no pas a un concepte que els englobés tots plegats. Aquesta és una de les raons que ens podrien dur a pensar que *les muntanyes* castellanues medievals no tenien encara una representació fixada –en canvi, sí que existia un consens per parlar del sentit que calia donar a *la muntanya*, fonamentalment en el món religiós, però també en el literari.

El diccionari d'Alfonso de Palencia (Sevilla, 1490) no conté l'entrada *Montaña*, sinó *Mons*:

“*Mons. es grande altura de monte que faze ser valle la tierra a el subiecta: o que sea llanura a su respecto. Las p[ar]tes que tiene el monte son otero: cuesta cumbre: cima: collado: de los que los nombres lo dize en su logar. por el contrario se dize el monte de mover por que no se mueve, su diminutivo es montezillo. Y el possessivo: es montano: lo que se cria o anda o hay enel monte como logares montanos: o ombre: o lobo. Et llamamos montuoso alo seco: aspero: non labrado: encubierto: roqueño*”⁴.

El diccionari de Covarrubias (Madrid, 1611) també insistirà sobre la relació vertical de la muntanya. Covarrubias cita la paraula *monte*, donant-la com a sinònim del *mons* llatí: “*tierra alta; y montaña es tierra alta, áspera y habitada, como las montañas de León y las Asturias*”⁵. Però, amb tot, la paraula muntanya encara no té entrada pròpia en aquest diccionari de principis del segle XVII.

¹ Breidenbach, Bernardo de *Peregrinatio in Terram Sanctam* Saragossa, 1498 Pàg 200

² Breidenbach, Bernardo de *Peregrinatio in Terram Sanctam* Op cit Pàg 222

³ Leal, Coloma *Vocabulario de la Cancelleria Aragonesa (Siglo XV)* Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1997

⁴ Palencia, Alfonso de *Unversal vocabulario en latín y en romance* Madrid, Comisión permanente de la Asociación de Academias de Lengua Española, 1967 2 volums

⁵ Covarrubias, Sebastián de *Tesoro de la Lengua Castellana o Española según la impresión de 1611, con las adiciones de Benito Remigio Noydens publicadas en la de 1674* Barcelona, S A Horta, I E, 1943 Edició original Madrid, 1611

Amb el pas del temps *Monte* i *Montaña* esdevindran sinònims, confonent els seus significats, com veiem en els diccionaris de la Real Academia Española del segle XVIII o en el Madoz. Els diccionaris de l'Acadèmia insisteixen en el fet que la muntanya i el *monte* es defineixen per la seva altura. Així, el *monte*, sinònim de muntanya, volia dir:

“Una parte de tierra notablemente encumbrada sobre las demás”.

“Significa también la tierra cubierta de árboles que llaman monte alto, ò de malezas, que llaman monte baxo”¹.

En el mateix sentit s'havia pronunciat el diccionari d'Esteban de Terrenos, afirmant la sinonímia de *montaña* i *monte*, i definint-los com a *“elevación grande sobre la llanura”*. En el camp de la geografia, diu Terrenos, el *monte* és *“(…) una parte de tierra mui encumbrada sobre el llano”²*. El que no fos tan alt com per merèixer aquest nom es diria *colina* o *collado*.

Una mica més tard, Pascual Madoz s'adonarà de l'ambivalència del terme *monte* i dirà que a Lleida:

“(…) no hay montes, si comprendemos esta palabra por la mayor elevacion de unas tierras sobre otras (...). En el sentido de monte por terreno cubierto de árboles, el de Lérida es sumamente montuoso”³.

Des del nostre punt de vista, el fet que calgui diferenciar ambdós sentits de la mateixa paraula ens indica que som davant d'una realitat que va cobrant importància (*la muntanya*), una realitat que es vincula cada cop més a l'altura i no a la presència o no d'un determinat tipus de vegetació o al fet de ser un recer de la vida mundanal, com havia estat a l'edat mitjana. En aquest punt es planteja una qüestió que cal aprofundir: el bosc -el *monte*- jugarà a l'edat contemporània un paper ambigu, fins i tot podríem dir dúctil. Segons com se'l representi podrà ser assimilat a la muntanya, i per tant al desert, o bé a la campanya. Com tindrem oportunitat de veure més endavant (5.1.2), històricament hi hagué un moment en què la representació va bascular cap a la idea de muntanya, i aquest fet és molt important.

Al segle XIX, la tendència a identificar muntanya amb verticalitat és ben clara. Cels Gomis, en la seva obra divulgativa sobre la terra, distingeix el *cerro* (una eminència d'algunes desenes de metres d'altura), la *colina*, (que té més de 100 metres) i la *montaña*:

“(…) la grande eminencia cuya cumbre es suficientemente elevada para tener un clima y una vegetacion completamente distintas del clima y de la vegetacion de las partes bajas. Estas partes bajas se conocen con el nombre de faldas, los lados se llaman laderas ó vertientes y la cúspide cima ó cumbre”⁴.

¹ Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua. Dedicado al Rey nuestro Señor don Phelipe V (que dios guarde) a cuyas reales expensas se hace esta obra. Compuesto por la Real Academia Española. Madrid, Imp. Real Academia Española, 1732

² Terrenos y Pando, E de Diccionario castellano. Op cit

³ Madoz, Pascual Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Madrid, 1849 (Reeditat per Cunal, 1985)

⁴ Gomis, Celso La tierra III Las llanuras y las montañas. Barcelona, Lib. de J y A Bastinos, Editores, 1877. Era una part de la

Per a Gomis, la diferència entre les petites, mitjanes i grans muntanyes depèn de les altures, de les plantes que hi viuen i de la presència o no de neu. També per a Esteve Paluzie les muntanyes o *montes* eren parts de la terra elevades de forma notable sobre les altres, reservant el concepte *colina* per a les muntanyes de poca elevació¹. Aquí, a més de ser elevada, la muntanya té unes característiques pròpies: vegetació i clima fonamentalment.

En aquest apartat, l'estudi del cas castellà ens ha permès veure com *la muntanya* ha canviat la seva representació al llarg de la història i, de ser un lloc sagrat i de contacte amb la divinitat, ha passat a ser un lloc caracteritzat pels seu desnivell. Ens proposem ara estudiar els casos català i francès per demostrar que les coses no han anat a tot arreu pel mateix camí, en el mateix moment.

1. 6. 3 - El casos del català i del francès

La història de la llengua castellana deixa veure que el sorgiment de *la muntanya* ha estat un procés històric de construcció de sentit canviant sobre un mateix medi ambient, fet amb força retard. En canvi, la història del mot *muntanya* en el francès i en el català és força diferent del cas castellà.

En català, el mot *muntanya* per referir-se a un lloc elevat existeix en la nostra llengua com a mínim des de 1250². Bernat Desclot l'utilitza a finals del segle XIII, tant en singular com en plural, per referir-se a les terres altes³. Així, els almogàvers eren “*en la muntanya*”, un lloc del qual més tard “(...) *no gosaven devalar e'l pla* (...)”⁴. Per a Desclot, Prades i Siurana estan “*en les muntanyes*”⁵.

També el francès, des de l'any 1080, expressa les elevacions del terreny a través del mot *montagne*⁶. I en aquest cas, el concepte fa referència a una determinada aparença (el fet de sobresortir més que allò que l'envolta) i no tant a una realitat quantitativa. La noció d'altitud només apareix en francès a la fi del segle XVIII, i el mot al segle següent⁷.

En el francès que utilitza un pelegrí a Terra Santa del segle XIV, els termes per referir-se al que avui considerem la muntanya es resumeixen en un: el *mons*. Conjunt de cims o muntanya isolada, el *mons* serveix per indicar qualsevol elevació del sòl. En canvi, per referir-se a les zones de contacte entre la terra i el mar ja es disposava de set termes diferents, mentre que quinze eren usats per referir-se als cursos d'aigua, i encara n'hi havia més per parlar del desert. Hi ha, per tant, un desinterès manifest per la muntanya en aquell final d'edat mitjana. En aquest relat tampoc no hi ha cap desig de comptar, de mesurar; només hi ha adjectius, però mai acompanyats de xifres. Els termes abstractes hi són rars i per tant no es pot parlar d'un interès per passar del particular al general, d'explicar o

Enciclopedia para la juventud i estava escrit com un diàleg entre el pare i el fill que comença amb una excursió durant la qual s'explicaven el que veien

¹ Paluzie y Cantalozella, Esteban *Geografía para niños (2º grado) demostrada y ordenada con 46 mapas y 170 viñetas* Barcelona, F Paluzie, imp-editor, 1901 (primera edició de 1880) Pàg 36

² Document, de 1250, citat parcialment per Coromines en el seu diccionari etimològic, pàgina 836

³ Vila, Marc-Aureli *La geografía en la Crónica de Desclot* Barcelona, Rafael Dalmau, edt, 1993 esp pàg 11-24

⁴ Desclot, Bernat *Crònica* Barcelona, edt. Barcino, 1949 Vol III, pàg 79

⁵ Desclot, B *Crònica* Op cit. Vol II, pàg 8 i 82

⁶ Rey, Alain (dir) *Dictionnaire historique de la langue française* Paris, Dict. Le Robert, 1992 Pàg 1268

⁷ Briffaud, Serge *Naissance d'un paysage La montagne pyrénéenne a la croisée des regards XVI-XIX siècle* Tarbes/Tolosa, Archives des Hautes Pyrénées, Université de Toulouse II, 1994 Pàg 32-34

descriure els fenòmens¹. Aquesta tendència es veu encara clarament en el francès del segle XVII i XVIII, quan dona més importància a l'altura relativa que no als metres absoluts² de les muntanyes.

En conjunt, si no coneguéssim el cas castellà, estariem d'acord amb la visió que Sylvain Jouty dona de la muntanya medieval, però coneixent-lo, només podem estar parcialment d'acord amb ell quan diu que,

*“La montagne est donc définie par le relief et non par l'altitude et ses phénomènes. Tout relief accusé est montagne (...)”*³.

Encara que, com diu Sylvain Jouty, l'edat mitjana no desconeixia la noció d'altitud, no sembla que, en el món castellà, aquesta tingués establerta una relació clara entre muntanya i verticalitat. En tot cas, les muntanyes per a Isidor de Sevilla devien el seu nom al fet de ser prominents (*eminentes*, en llatí). Però alhora compartien amb els caps marítims i amb les illes el fet de sobresortir, de ser *promineant*, d'aquí el seu nom: *promuntoria* (caps)⁴. Seguint Isidor, Pierre d'Ailly encara és més clar:

*“[Los cabos] Reciben el nombre de promontorios porque, por decirlo así, son prominentes; de ahí que se dé ese mismo nombre a islas prominentes, como dice Salustio de Cerdeña, que es tan prominente tanto es su parte oriental como en la occidental”*⁵.

L'*Universal vocabulario* d'Alfonso de Palencia (Sevilla, 1490) s'expressa en el mateix sentit quan diu que Lilibeus, Pachinus i Pelorus *“Son tres cabos de montes en Sicilia”*⁶. Més endavant, torna sobre el mateix tema: *“Sicilia. Tiene sito a manera de triangulo con tres cabos de monte (...) Poloro esta alto sobre el estrecho que corre entre Sicilia & Italia”*⁷. I encara ho fa un altre cop, però sense referir-se directament a Sicília: *“Triquatra. Por trinacria de tres promontorios. O cabos. Que cada qual tiene un puerto”*⁸.

Els caps i les illes, com també les muntanyes, sobresortien, però aquest sobresortir no és clar que fos en un sentit vertical. El *De proprietatibus rerum* afirmava que,

*“Montaña es una ynchazon dela tierra levantada contra el çielo & toca la tierra con la parte inferior & por esta causa son llamadas montañas porque se muestran evidentemente sobre la tierra segund dize Ysidoro”*⁹.

¹ Deluz, Christiane “La “géographie” dans le Liber de Guillaume de Boldensele, pèlerin de Terre Sainte-1336” in *Voyage, quete, pèlerinage dans la littérature et la civilisation médiévales Senefiance*, 2 Aix-en-Provence, 1976 Pàg 25-40

² Dainville, François de *Le langage des géographes Thèmes, signes, couleurs des cartes anciennes 1500-1800* Paris, Edt. A et J Picard & Cie, 1964 Pàg 166-169

³ Jouty, Sylvain “Connaissance et symbolique de la montagne chez les érudits médiévaux” *Revue de Géographie Alpine*, 4 Grenoble 1991 Pàg 26

⁴ *Etimologies* XIV, 7-8 Pàg 203

⁵ Ailly, Pierre de *Ymago mundi y otros opúsculos* Madrid, Alianza Editoral, 1992 Pàg 95-96

⁶ Palencia, Alfonso de *Universal vocabulario en latin y romance* Sevilla, 1490 Pàg 492

⁷ Palencia, Alfonso de *Universal vocabulario en latin y romance* Op cit Pàg 900

⁸ Palencia, Alfonso de *Universal vocabulario en latin y romance* Op cit. Pàg 1015

⁹ Glanville, Bartholomaeus *Liber de proprietatibus rerum* Tolosa, 1494 i Saragossa, 1495 Pàg 343

Tant si eren *prominens* com *eminens*, les muntanyes i els caps tenien en comú que el seu nom derivava del terme llatí *mineo*: projectar-se, avançar-se, però sense dir quant, en quin sentit i cap a on. Així, tant Isidor com d'Ailly sostenen que Calp (Gibraltar) és un cap (*promuntorium*) i també un *mons* d'Hispania¹. El mateix sentit es troba en un manuscrit del segle XIX conservat a la Biblioteca de Catalunya², tot i que aquest cas sembla un anacronisme força clar.

1. 6. 4 - Apropament al tema a través dels models gràfics

En el cas castellà, la muntanya remet a un tipus de preeminència que pot ser horitzontal (com en els accidents marítims) i, en el món rural, a una superfície forestal. A més, quan alguns autors medievals varen representar amb una pedra a voltes insignificant l'escena de Moisès recollint les taules de la llei dalt de la muntanya, hauríem si més no de dubtar que la muntanya tingués massa a veure amb l'altitud. La muntanya no tenia escala, sinó forma. Així els pintors gòtics prenen les pedres com a model de les seves muntanyes. Aquelles muntanyes, que avui dia ens semblen fantàstiques, de l'art gòtic troben la seva explicació en el llibre d'art de Cennino Cennini:

“Si tu veux faire des montagnes d'un bon style et qui paraissent naturelles, prends de grosses pierres pleines de brisures et non polies, copie-les d'après nature en faisant venir la lumière et l'ombre dans la direction qui te convient”³.

De fet, ens estem movent en un període en què, pel que fa al món occidental, Alfred W. Crosby situa el pas d'una percepció qualitativa a una percepció quantitativa de la realitat. Vers 1250, amb l'increment de població, les expansions territorials, el desenvolupament del comerç, la naixent burgesia i l'impuls de l'escolàstica, varen canviar “*Las percepciones occidentales (...)*”⁴ i el salt vers una visió quantitativa del món va esdevenir possible. Aquest canvi radical en la representació del món no es va dur a terme a la mateixa hora a tot arreu, ni en tots els camps. La concepció qualitativa de la natura en què aquesta era feta a partir de projeccions antropomorfes, iniciada pels presocràtics i elaborada per Aristòtil, va dominar la física fins al segle de Galileu i de Descartes, els quals acabaren desacreditant-la⁵. Per tot plegat, dins de la geografia francesa de l'edat moderna, no existeixen mots com relleu o altitud⁶. El relleu era molt menys important que la hidrografia per a aquells primers geògrafs. Fins i tot,

“Les plus belles cartes terrestres de la seconde moitié du XVIIIe siècle, bien que construites sur un canevas assez exact, n'ont donné lieu à aucune

¹ Isidor “*Calpe es un cabo de Hispania*” (XIV, 7, 7), “*El monte Calpe está en los últimos confines del océano ()*” (XIV, 8, 17) D'Ailly “*Calpe es un cabo de España ()*” (Pàg 96), “*El monte Calpe en los últimos confines del océano ()*” (Pàg 95)

² “*Promontorio es un colina o elevacion de tierra que se avanza dentro del mar, y cuya estremidad se llama Cabo como el de Buena-Esperanza*” (F P J *Tratados de Esfera y Geografia universal* Barcelona, 1822 Manuscrit BdC, 1328)

³ Cap LXXXVIII, citat per Fosca, François *La montagne et les peintres* Op cit Pàg 12

⁴ Crosby, Alfred W *La medida de la realidad La cuantificación y la sociedad occidental, 1250-1600* Barcelona, Critica, 1998 Pàg 51

⁵ Casini, Paolo *Naturaleza* Barcelona, Edt Labor, SA, 1977 Pàg 27

⁶ Dainville, François de *Le langage des géographes* Op cit. Pàg 167

mesure d'altitude et ne cherchent pas à représenter les formes réelles du terrain. Il suffit d'un regard pour constater combien elles sont fantaisistes même là où le parcours était facile. Le relief y est sans valeur. Sauf exception, les ingénieurs qui les ont levées n'ont pas su regarder le terrain. Ils ne l'ont même pas voulu. Cassini le déclare tout net, "pour la topographie qui offre la description détaillée et scrupuleuse de la conformation du terrain et du contour exact des vallées, des montagnes, des couteaux... c'est une partie de la géographie tellement étendue, si minutieuse, si longue et si coûteuse dans l'exécution qu'elle ne peut être entreprise dans une carte générale". Il se contente, pour rendre sa carte "plus agréable", d'y joindre "pour ainsi dire une esquisse, une ébauche de topographie" (1784)"¹.

*"Les cartes se bornent à montrer le site des montagnes, sans rien dire de leur hauteur, de leurs dimensions. Fautes d'altimétrie et de nivellement, les meilleures cartes à la fin du XVIIIe siècle n'arrivent pas à une définition satisfaisante du relief. Il est exprimé de sentiment, de façon pittoresque, mais très imparfaitement, sauf dans les régions moyennement accidentées"*².

El baròmetre va ser inventat per Torriceli en 1643 i fou utilitzat per Pascal l'any 1647 per mesurar el Puy de Dôme³. Aquest fet és transcendental perquè va caldre el desenvolupament de les mesures baromètriques i de la geometria descriptiva, així com el perfeccionament de la tècnica i dels instruments d'observació geodèsica per tal que fos possible descriure amb exactitud matemàtica l'altura. Com remarca el general Berthaut:

*"On n'a commencé à savoir regarder la montagne, à en saisir les formes, à chercher réellement à les représenter, que du jour où s'est révélée la possibilité de la définir méthodiquement"*⁴.

Però no podem oblidar que *"On peut dire aussi que les retards de la science étaient l'effet d'un désintérêt des hommes"*, com diu Dainville⁵. Perquè, seguint Jean-Pierre Nardy, la impossibilitat de combinar les representacions de la muntanya sembla menys lligada a una dificultat tècnica que no pas a una percepció determinada d'aquest tipus d'espai⁶. En aquest punt tornem al tema de la percepció i la representació: no només es tractava d'una incapacitat tècnica per representar el que es veia, sinó que hi havia una "resistència ètica" i una "voluntat d'art" que feia difícil representar altrament el que es veia.

En aquest punt, l'art esdevé un dels grans reveladors d'aquesta representació. Entre art i societat existeix una relació analògica a la que existeix entre societat i cartografia, de manera que podem pensar que també podem accedir a la representació de la muntanya a través del treball artístic en sentit estricte. En aquest sentit, resulta molt difícil trobar

¹ Dainville, François de *Le langage des géographes* Op cit Pàg 165

² Dainville, François de *Le langage des géographes* Op cit. Pàg 165

³ Teran, Manuel de *Del mythos al logos* Madrid, CSIC, instituto "Juan Sebastián Elcano", 1987 Pàg 52 i 67

⁴ Citat per Dainville, F *Le langage des géographes* Op Cit Pàg 165

⁵ François de Dainville a *Le langage des géographes* cita aquest text en les pàg 165-166

⁶ Nardy, Jean-Pierre "Cartographies de la montagne, de l'édifice divin au bas-relief terrestre" in *Images de la montagne De l'artiste cartographe à l'ordinateur* Op cit Pàg 77-79

representacions de muntanyes en l'art romànic¹. Aquest art ens mostrava una cosa i en volia dir una altra, com ha remarcat Male²; era un llenguatge simbòlic en què els animals, les plantes o les persones eren representacions d'idees importants que no havien necessàriament de tenir res veure amb la seva imatge aparent. L'art romànic, com tots els arts, mostra ben clarament la distinció entre els dos nivells de realitat dels quals hem parlat a bastament: una cosa és la realitat tal com la veien els artistes i una altra, el resultat de les seves obres.

“El arte medieval era deficiente en la aplicación de la perspectiva y la poesía siguió su ejemplo. Para Chaucer, la naturaleza es siempre primer plano, nunca representa un paisaje. Ni los poetas ni los artistas sentían demasiado interés por el ilusionismo estricto de épocas posteriores. El tamaño relativo de los objetos en las artes visuales estaba determinado más por el interés con que el artista deseaba recalcarlos que por los tamaños del mundo real o por su distancia. El artista medieval nos muestra cualquier detalle que quiera hacernos ver tanto si es visible como si no”³.

És simptomàtic, com ja veurem, el fet que algunes representacions medievals mostrin muntanyes de mides quasi iguals que els personatges que s'hi mouen: fins i tot l'art gòtic mostra el seu desinterès pel medi muntanyenc. Aquest art, “oblidava” el paisatge o les muntanyes.

Les muntanyes són gairebé inexistents en la pintura romànica. Amb el gòtic, la pintura catalana començarà a mostrar els primers rudiments d'allò que més endavant en direm paisatge. També la literatura humanista donarà proves d'un cert amor per les muntanyes. Serà el Renaixement, la introducció dels homes i de les dones en un món que abans havia estat ocupat per elements sagrats. Però siguem precisos: la història sagrada deixa un petit espai a la història mundanal. El paisatge ocuparà la part dels llenços i dels murals que abans restava buida, entrant en escena, com diu Roger⁴, per la finestra. Amb tot, el paisatge a Catalunya i a Espanya arriba força en retard en relació a la resta d'Europa: això ja es veu una mica en fer la història del mot⁵. Malgrat tot, amb el Renaixement trobem petites indicacions d'un canvi en la sensibilitat ecosimbòlica:

“Començava, en un mot, a ésser possible dibuixar una ovella del natural. El cas és, si hem de creure un bon sector dels historiadors moderns de l'art, que “no tot resulta possible en totes les èpoques”. Un pintor romànic o un pintor gòtic no podien dibuixar, com el Giotto, del natural. I no podien dibuixar per la simple -o complexa- raó que no volien. Es parteix en aquesta interpretació, de la base que el poder és, psicològicament, un

¹ Vegeu, per exemple, Sánchez Boira, Imma: “Aportació de la pintura al coneixement del paisatge medieval”. *Territori i societat a l'Edat Mitjana*, 1 (1997) Pàg. 235-261.

² Male, Emile: *L'art religieux du XIIIe siècle en France. Étude sur l'iconographie du Moyen Age et sur ses sources d'inspiration*. Paris, Lib. Armand Colin, 1948 Pàg. 47.

³ Lewis, C. S.: *La imagen del mundo (introducción a la literatura medieval y renacentista)*. Barcelona, Antoni Bosch, editor, 1980. Pàg. 76

⁴ Vegeu, per exemple, Roger, Alain *Court traité du paysage*. Paris, Gallimard, 1997.

⁵ Coromines, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Op. cit.

fenomen conseqüent del voler. Cada temps té una “voluntat d'art” peculiar, la qual condiciona la seua “capacitat”. Aquesta voluntat arrela en causes culturals profundes, incidides en el mecanisme vital del moment històric: hi ha una resistència -una “resistència ètica”, ha dit algú- a intentar determinades realitzacions, que per això mateix es fan impossibles; hi ha un impuls que mena l'activitat creadora de l'artista en un sentit concret”¹.

Prenem diferents exemples de l'“oblit” medieval del medi ambient, d'aquesta forma de resistència estètica.

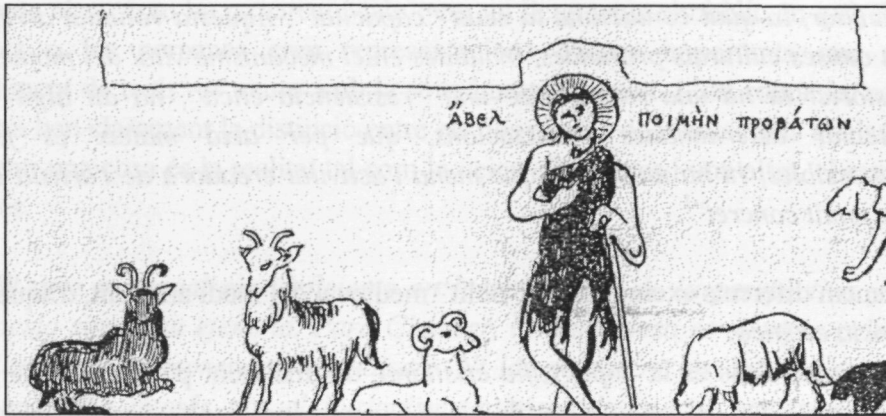
El primer d'ells és la *Topografia cristiana*, originalment publicada al segle VI de forma anònima, i des del segle XI atribuïda a Cosmas Indicopleustès. Les il·lustracions que acompanyen el manuscrit mostren com el “paisatge” no hi és encara, només s'insinuen alguns trets per donar informacions més o menys rellevants, com per exemple que els fets passen en un ambient muntanyenc. Els personatges semblen surar en el cel, perquè són representats sense fons ni decorat. En la representació d'Abel pasturant els xais, només el veiem a ell, els xais i un gos, sense res que faci la funció de fons. Al Sacrifici d'Abraham només hi ha una mena de petita massa aquàtica i un arbret que, a les cantonades inferiors, donen sensació de lloc; la resta de personatges suren en l'aire².

Si en els gravats de Cosmas l'Indicopleustès el marc geogràfic és ignorat, al segle XII, en plena edat mitjana, Herrade de Landsberg farà dibuixar en el seu *Hortus deliciarum* una escena en què es veu una tenda de campanya (el tabernacle bíblic) al costat d'una gran pedra amb dos personatges sobre d'ella. A dalt hi ha Déu, que entrega les taules de la llei a Moisès. La muntanya i la tenda mesuren més o menys el mateix: l'il·lustrador no volia en cap cas “reproduir” res, el que pretenia era donar una informació precisa: que les taules de la llei les va rebre el poble d'Israel de la mà de Déu i que això va tenir lloc dalt d'una muntanya (el Sinaí). Alguns autors creuen que a la portada del monestir de Ripoll es va esculpir el passatge bíblic en què Moisès puja dalt del Sinaí per rebre les taules de la llei. Aquí la muntanya seria representada per una roca enmig del desert; sobre d'ella, Moisès es dirigeix al poble³. El mateix trobem en les miniatures de l'anomenada *Biblia de Ripoll*.

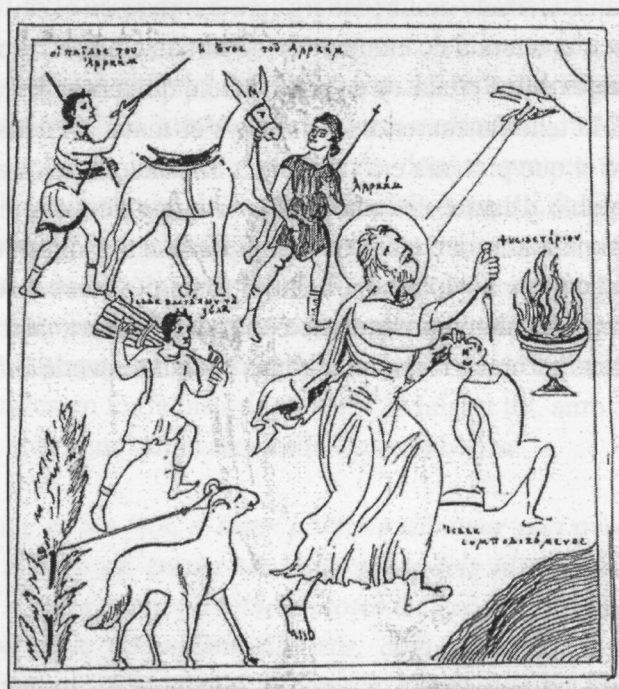
¹ Fuster, Joan *El descrèdit de la realitat* Palma, Edt. el Moll, 1955 Pàg 9

² Cosmas Indicopleustès *Topographie chrétienne* Paris, Les éditions du Cerf, 1968

³ Champeaux, Gérard de, Sterckx, Sébastien *Introducción a los símbolos* Madrid, Ediciones Encuentro, 1984 (Europa románica, 7) Pàg 233 Cal anotar, però, que ni nosaltres ni els estudiosos consultats no coincidim amb l'opinió de Champeaux

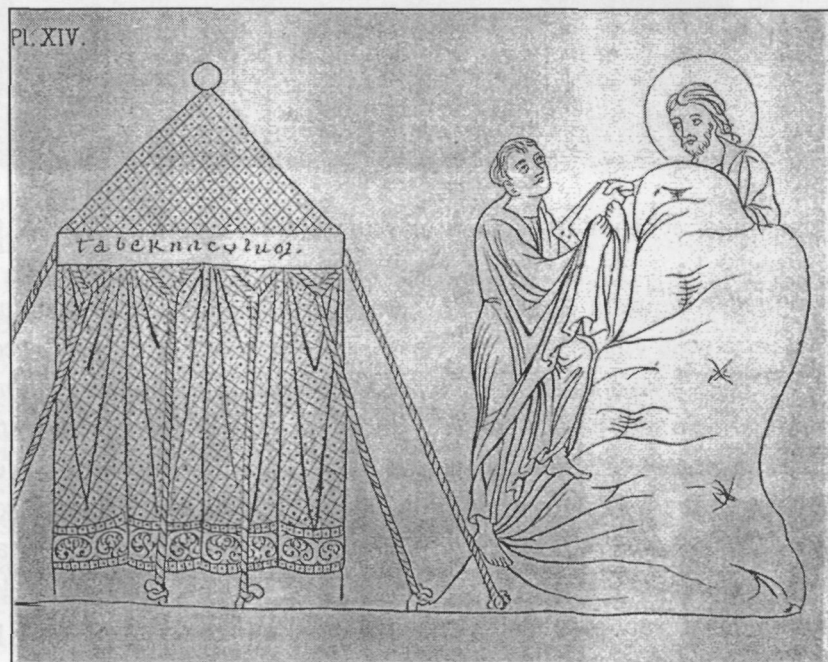

Cosmas Indicoplestès: *Topografia cristiana*. Abel pasturant els xais.

Cosmas Indicoplestès: *Topografia cristiana*. El sacrifici d'Abraham.

Un altre cas és una imatge del *Llibre vermell* de Montserrat (vegeu-lo en l'apartat 3.5.1). Aquí la Verge sosté un nen Jesús amb cara d'adult. Al seu darrera tres o quatre cims muntanyosos amb alguns arbres i arbustos semblen fer de setial a la mare. Res no ens faria pensar que es tracta de la *Moreneta*, perquè la seva pell és ben blanca, si no fos pel darrer pla, per les muntanyes que “qualifiquen” la Mare de Déu. Però aquestes muntanyes són “irreals” i no tenen valor figuratiu.

Herrade de Landsberg: *Hortus deliciarum*.

Un darrer exemple seria la nativitat del frontal de santa Maria de Cardet (segona meitat del segle XIII). Aquí trobem dos pastors, amb els seus xais i gossos que escolten l'àngel que els anuncia la bona nova. Les muntanyes són poc més grans que ells i la seva orografia és absolutament “irreal”. Com en els exemples anteriors, també trobem herbes que ajuden a qualificar el lloc.

Es podria objectar que estem parlant de casos amb voluntat artística que no pretenen descriure el món. Potser sí, però en tot cas, hem de creure, com ho fa Robert Lenoble, que “(...) *la représentation de la Nature qui prévaut dans chaque cas donné va influencer tous les esprits: savants et artistes et, parmi ceux-ci, peintres, poètes et musiciens*”¹. En aquest punt no podem fer altra cosa que remetre el lector al concepte d’analogia i al seu funcionament, que han estat explicats en el marc teòric a l’inici d’aquesta tesi, i a les resistències ètiques.

¹ Lenoble, R.: *Histoire de l'idée de nature*. Op. cit. Pàg. 84.

Nativitat del frontal de Santa Maria de Cardet. Segle XIII. MNAC.

Seguint amb aquesta diferenciació entre els dos nivells de realitat, cal dir que Martin Gosman exposa clarament que la visió del món dels cartògrafs medievals no era una qüestió fisiològica sinó filosòfica: “*a mappa mundi was an imago mundi*” en la qual no eren importants els fets isolats sinó “(...) *their insertion in the macro-structure of the descriptio* (...)”¹. La majoria d'aquests mapes tenien una funció iconogràfica en què *realia* i *irrealia* eren *exempla* a través dels quals l'invisible es feia visible. Fins al segle XV, “(...) *the perception of the world is essentially connotative*”²; no es poden analitzar aquests materials sense els textos als quals es refereixen. Des d'aquest punt de partida, els mapamundis medievals francesos tenien un caràcter simbòlic més que no pas geogràfic, com ens diu Numa Broc:

“*Tentatives pour soumettre l'espace terrestre à un ordre géométrique, elles évoquent un monde surnaturel tout imprégné par l'au-delà, et ne visent qu'accessoirement à donner une image concrète de la terre. Tous les tracés sont déformés, stylisés, schématisés en fonction d'une vision d'ensemble, et l'on commettrait un grave contresens si l'on jugeait ces cartes suivant des critères objectifs applicables, par exemple à Ptolémée. Qu'on ne s'attende pas à trouver une image fidèle de la France sur de tels documents, et ceci pour plusieurs raisons. D'abord, les différents “pays” n'occupent que de faibles espaces et ce n'est pas sans un certain artifice que l'on isole tel fragment d'une mappemonde faite pour être considérée globalement. Par ailleurs, ces cartes oscillent entre la profusion et l'indigence: certaines, surchargées de détails, enjolivées à l'excès, sont peu lisibles et laissent apparaître difficilement leurs linéaments géographiques; d'autres, au con-*

¹ Gosman, Martin: “Medieval “mapping” of the world in the text and image. Two ways of representing one vision”. *Forum for modern language studies*, vol. XXV, núm. 4. Octubre de 1989. Pàg. 370-379.

² Gosman, Martin: “Medieval “mapping” of the world...” Op. cit. Pàg. 378.

*traire, poussent le schématisme au point que la seule mention du nom peut suffire pour représenter un pays, à la façon des Mystères où le lieu scénique pouvait être indiqué par une simple pancarte*¹.

En el terreny de la cartografia, pel que a nosaltres ens interessa, fins al segle XVIII els cartògrafs varen tenir problemes per representar satisfactòriament les muntanyes,

*“Mais depuis 1750, il commença à se faire sentir un nouvel esprit dans la cartographie et tout spécialement dans la manière de regarder et représenter les montagnes”*².

Això malgrat que des del segle XIV es pot parlar d'un procés de distinció entre l'universal i el particular, el transcendent i el temporal, com es veu en la pintura altogòtica, la qual “(...) *sense transcriure una geografia propera, reconeixedora en una realitat, intenta de situar l'home en una natura, bé que abstracta, possible*”³. Ara bé, la natura encara no hi és massa present, se segueix preferint els temes urbans, fet que no treu que els elements propers als personatges (com per exemple els arbres o els animals domèstics) fossin tractats de forma fidedigna i detallista; per contra, el paisatge encara mostra una formulació clarament estereotipada⁴. L'edat moderna, pel que a nosaltres ens interessa, és el pont entre el món medieval i la modernitat; entre la visió qualitativa del món i la representació quantitativa, entre un món encantat i sagrat i un món considerat com a *res extensa*... i és en ella que la imatge de *la muntanya* i de *les muntanyes* canvia radicalment.

En aquest sentit, un exercici molt interessant de fer és una visita al Museu Nacional d'Art de Catalunya, a les sales dedicades al romànic i al gòtic, amb les “ulleres de caçar paisatge” posades. Nosaltres no hi hem vist gairebé res en la sala de romànic. En canvi, a la sala dedicada a l'art gòtic, a mesura que passa el temps i l'exposició avança, cada cop el paisatge hi és més present. Els fons daurats d'obres com ara la *Resurrecció* de Guerau Gener i Lluís Borrassà (1403-1411) o *Sant Miquel Arcàngel vencedor de l'anticrist* (Jaume Huguet, vers 1455-1460) anirà deixant lloc cap a final del segle XV als xipresos que es veuen en el darrer pla de *Sant Jordi i la princesa* (del mateix Huguet). Els pintors i les escoles més vinculades al món nord-europeu duen aquest pas més endavant. *L'Epifania* de Fernando Gallego (1480-1490) mostra un magnífic paisatge rural de fons que irromp en l'escena sagrada per un forat en la paret del portal de Betlem. Per les dimensions del quadre, la part paisatgística no desmereixeria al costat de cap pintura posterior. Però, des del nostre punt de vista, la peça més interessant és *Sant Jeroni penitent*, atribuïda al mestre de la Seu d'Urgell (vers 1490). Aquí el paisatge profà ocupa gairebé la meitat de l'escena; es tracta d'un aiguamoll d'on sobresurten uns arbres molt ben traçats i diverses agulles, entre les quals una d'elles capta molt intensament la visió de l'espectador. Sempre hem tingut la impressió que es podria tractar de dos quadres diferents, potser d'una solució de compromís que no havia de deixar contents ni els amants del “paisatge” ni els qui volien una escena purament religiosa.

¹ Numa Broc “Visions médiévales de la France” In *Regards su la géographie française* Op cit Pàg 16

² Nussbaum, Fritz. *Les Pyrénées dans l'ancienne cartographie selon la collection des cartes de la Bibliothèque de la ville de Berne (Suisse)* Primer Congreso Internacional del Pirineo del Instituto de Estudios Pirenaicos [Sant Sebastià, 1950] Zaragoza, CSIC, 1952 Pàg 24

³ Sureda i Pons, Joan *La pintura gòtica catalana del segle XIV* L'Hospitalet de Llobregat, Els llibres de la Frontera, 1989 Pàg 116

⁴ Sureda i Pons, Joan *La pintura gòtica catalana* Op cit Pàg 119

Perspectiva i paisatge van de bracet¹. És entre 1485-90 que la perspectiva comença a ser utilitzada a Catalunya, especialment en el retaule de Sant Esteve de Granollers o en algunes obres del mestre de la Seu (actualment ambdues es poden veure al MNAC). La perspectiva -un canvi tècnic que acompanya una nova voluntat artística- permetrà començar a distingir-se els “fondos” de certes pintures i és en aquests on es començaran a pintar els primers “paisatges”. Al segle XV,

“El paisaje no existe como género, pero la representación de los “lejos” o de los “países” alcanza un relieve tan destacado que es obligado afirmar que si no existe el género existen los paisajes como marco de obras sacras o profanas”².

Com hem vist amb l'escena de sant Jeroni del mestre d'Urgell, a la fi de l'edat mitjana, entrant en l'edat moderna, la muntanya encara ocupa el lloc d'un dels darrers deserts de l'eremitisme occidental. Es tracta d'un fenomen generalitzat: des del segle XIII la muntanya substitueix el desert per representar les escenes de la Tebaïda. Progressivament, els ermitans ocupen un lloc menor en la pintura i l'escena profana passa a ocupar-ne la major part. Finalment el sant acabarà per esborrar-se donant naixement a la pintura de paisatge moderna³. En aquestes primeres representacions de la muntanya naixerà un sentiment paisatgístic molt prematur. *“Insensiblement, les clerics parviennent en effet à admettre, sinon à apprécier, la représentation de la nature”⁴*. Aquella natura que fins al Renaixement havia estat considerada com un monstre⁵.

¹ “Así, la historia de la perspectiva puede, con igual derecho, ser concebida como un triunfo del distanciante y objetivante sentido de la realidad, o como un triunfo de la voluntad de poder humana por anular las distancias, o bien como la consolidación y sistematización del mundo externo, o, finalmente, como la expansión de la esfera del yo” (Panofsky, Erwin *La perspectiva como forma simbólica* Barcelona, Tusquets editor, 1973 Pàg 51)

² Yarza Luaces, Joaquín “Los “lejos” en la pintura tardogótica. De los Países Bajos a los reinos peninsulares” in *Los paisajes del Prado* Madrid, Edt Nerea, 1993 Pàg 29

³ Meiffret, Laurence “L'ermite et la montagne dans l'art médiéval XIII-XVI siècles” in *La montagne et ses images Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole* Paris, Editions du CTHS, 1991 Pàg 107-151

Roger, Alain *Court traité du paysage* Paris, Gallimard, 1997

Roger, Alain *Nus et paysages Essai sur la fonction de l'art* Paris, Aubier, 1978

⁴ Meiffret, Laurence “L'ermite et la montagne dans l'art médiéval XIII-XVI siècles” Op cit Pàg 112

⁵ “Enfin le monstre est la Nature, d'une façon pour nous merveilleusement paradoxale C'est par l'écart qu'elle manifeste par rapport aux formes naturelles que cette forme peu symboliser la Nature dans sa totalité La Nature se définit ici comme union des contraire bête et homme, homme et dieu, rencontre paradoxale” (Lascault, Gilbert “Les formes monstrueuses et leur utilisation symbolique” in Jones-Davies, M T (di) *Monstres et prodiges au temps de la Renaissance* Paris, Uni de la Sorbonne, 1980 Pàg 129-137)

Sobre el tema dels prodigis naturals a l'història occidental, escrit per un especialista en el Renaixement Céard, Jean *La nature et les prodiges L'insolite au XVIe siècle* Genève, Lib Droz, SA, 1996

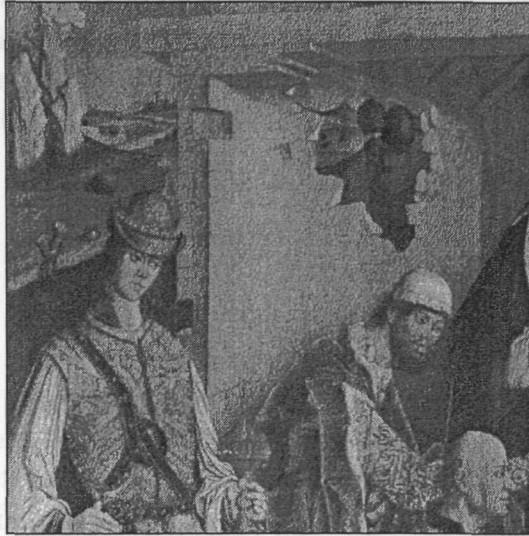
A l'esquerra, Guerau Gener i Lluís Borrassà (1403-1411): *Resurrecció*. MNAC.
 A la dreta, Jaume Huguet (1455-1460): *Sant Miquel, vencedor de l'anticrist*. MNAC.

Poc a poc aniran quedant enrere posicions com les de sant Anselm o de Thomas de Kempis. Darrera d'aquest tipus de formulacions, d'aquesta negació del món i de la seva "contemplació", les muntanyes i els boscos havien estat representats pels artistes de l'edat mitjana d'una manera simbòlica. Les muntanyes del paisatge gòtic, "(...) ces étranges rochers tordus qui s'élèvent dans la plaine de façon si abrupte (...) ont d'évidentes intentions didactiques"¹, perquè no pretenen representar el món particular sinó l'universal. Més que muntanyes són *la muntanya* perquè es repeteixen aquí i allà amb formes semblants que, d'altra banda, no se semblen a cap muntanya particular.

¹ Clark, Kenneth: *L'art du paysage*. Paris, Gerard Monfort, 1994. Pàg. 18.

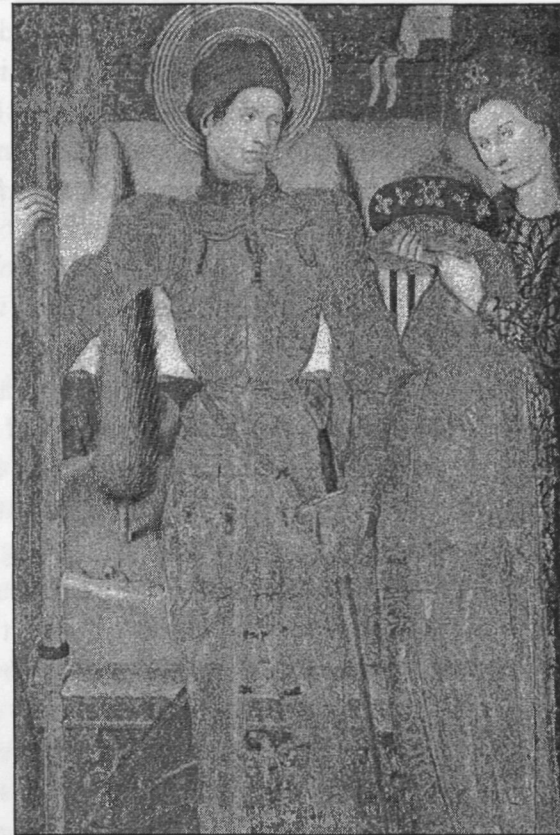

Sant Jeroni Penitent. Mestre de la Seu. Vers, 1490. MNAC.

Detall de l'Epifania de Fernando Gallego (1480-1490). MNAC.

Jaume Huguet: *Sant Jordi i la princesa*. MNAC.

En la pintura medieval, *les muntanyes* es limitaven a ser simples decorats de fons, estereotipats i no figuratius, molt difícils d'identificar amb precisió i adquirien la forma de *la muntanya*. Potser l'única excepció és la *Pêche miraculeuse* de K. Witz, obra de 1444, al fons de la qual es distingeix el Mont Blanc.

“A part cette peinture rare, la plupart des compositions enluminées, des fresques ou des retables d'autels répétaient un paysage conventionnel, simplifié et symbolique. La montagne abstraite et stylisée était traitée comme un entassement de rochers abrupts, bruns, ocres ou bleutés dans les lointains; elle signifiait le monde spiritualisé des “déserts” réservés aux Prophètes, aux Anges Messagers de Dieu et aux ermites”¹.

Encara que amb el Renaixement la humanitat va aixecar la vista cap a *les muntanyes*² i que això donés naixement a la primera literatura de muntanya, tot plegat no fou suficient per fer néixer un desig generalitzat de recórrer-les, és a dir, l'alpinisme. Aquesta mostra d'estima per les elevacions, que duu les persones al medi natural per pujar al seu cim, no es pot entendre deslligada dels grans corrents d'idees de cada moment històric. Ja sabem que *les muntanyes* foren durant la major part de la història occidental ignorades, ningú sortia de casa per anar-les a veure. Va caldre el desenvolupament d'una societat

¹ Weigel, Anne: “La représentation de la montagne dans le *Theatrum sabaudiae* (1682)” in *La montagne et ses images. Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole*. Op. cit. Pàg. 285-303.

² Vegeu: Coolidge, W. A. B.: *Josias Simler et les Origines de l'alpinisme jusqu'en 1600*. Grenoble, Editions Glénat, 1989.

urbana, una societat allunyada del medi natural, però alhora interessada en aquest, perquè l'interès científic o estètic, i al seu darrera l'alpinisme, es desenvolupessin. Aquest fet no es pot destriar d'un procés de separació del subjecte i de l'objecte que ha donat la possibilitat de sorgiment de l'art del paisatge i de la ciència i, entre ambdós, un apropament diferent al medi natural. Aquesta separació entre objecte i subjecte és un dels pilars sobre els quals s'assenta el que hem anomenat *modernitat*.

1. 6. 5 - Muntanya i modernitat

Si la “visió” de la muntanya, com diu Camena d'Almeida, és també una qüestió de “moda”, no serà fins al segle XVIII que trobarem l'acarament definitiu dels llocs elevats en un sentit immanent i particularista. Com diuen Altman i Chemers¹, inspirats en Tuan, en la cultura occidental les actituds negatives envers la muntanya varen durar fins ben entrat el segle XVIII i no va ser fins al segle XIX que es varen convertir en més positives. Fins aleshores objectes de por i de repulsió, *les muntanyes* esdevenen al Segle de les Llums objecte de passió i d'estudi² i aquest fet va ser un dels canvis més importants quant al canvi en la percepció i en la representació de *la muntanya* en l'edat contemporània.

Ara bé, el primer pas vers aquest canvi de “moda” es va donar al Renaixement. L'any 1592, en el col·legi dels Jesuïtes de Coimbra es planteja la qüestió de si la terra havia estat creada amb muntanyes o sense. La resposta va ser positiva i la causa ens sembla simptomàtica dels nous temps: per la seva utilitat i bellesa³. Segurament és cert que el Renaixement va obrir una nova era i que va fer entrar *les muntanyes* en l'espai mental dels humanistes⁴. Com a mínim això és clar en el cas de Montserrat, com ja veurem (4.1.1). I és que, com diu Mariàngela Vilallonga, la tradició de la geografia humanística⁵ arrela profundament a Catalunya⁶, tot i que no podem oblidar que Camena d'Almeida ens adverteix que les descripcions que els humanistes feren de les muntanyes, que és el que aquí ens interessa, foren, amb comptades excepcions, una còpia dels autors clàssics: “*Pas un détail, pas une description, qui ne fussent empruntés à un auteur de l'antiquité*”⁷. Però aquest aspecte caldria puntualitzar-lo molt, perquè a vegades es repeteixen les cites, però responen a altres esperits, com veurem en el cas de Montserrat (5.3.1). El mateix text no sempre ens remet a un mateix context.

Preàmbul de la revolució científica i del sorgiment del paisatge, el Renaixement suposa un canvi profund en el pensament europeu, en un context en què es trobava un desig de connectar i de redescobrir l'antiguitat grega i llatina. Però en el context espanyol hi va haver una important continuïtat cultural amb el període anterior, una simbiosi entre

¹ Altman, Irwin, Chemers, Martin M *Culture and environment* Cambridge University Press, 1989 Pàg 30

² *Images de la montagne De l'artiste cartographe à l'ordinateur Exposition organisée par la Bibliothèque Nationale avec le concours de l'Institut Géographique National Catalogue et Essais* Paris, Bibliothèque Nationale, 1984

³ Glacken, Clarence J *Huellas en la playa de Rodas* Barcelona, Ediciones del Serbal, 1996 Pàg 350

⁴ Weigel, Anne “La représentation de la montagne dans le *Theatrum sabaudiae* (1682)” in *La montagne et ses images Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole* Paris, Editions du CTHS, 1991 Pàg 285-303

⁵ En aquest punt Mariàngela Vilallonga aplica a la geografia del Renaixement el qualificatiu d'humanística, corrent aquest darrer propi del segle XX

⁶ Vilallonga, M “La tradició dels tractats geogràfics humanístics a Catalunya” *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol XXXI Girona, 1990-1991 Pàg 109

⁷ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Paris, Armand colin, [189?] Pàg 107

l'antic i el modern¹. Els autors pretenien cristianitzar els clàssics, admetent-ne de bon grat tot allò que no s'oposés a la seva fe, i això va permetre una situació especial en què les realitats d'ordre immanent i transcendent es varen barrejar per donar lloc a un producte específic. D'aquesta manera Antonio de Torquemada (autor que florí a la segona meitat del segle XVI) deia que la paraula naturalesa només servia per representar la voluntat de Déu:

“Naturaleza no es otra cosa sino la voluntad o razón divina, causadora de todas las cosas engendradas, y conservadora dellas, después que se engendran, conforme a las cualidades de cada una”².

També Lluís Vives (València 1492-Bruges 1540) escriurà:

“Primeramente la naturaleza, por la cual quiero que se entienda a Dios, porque no es ella otra cosa que la voluntad y mandamiento del Señor”³.

O Gonzalo Fernández de Oviedo (Madrid 1478-Valladolid 1557):

“(…) pues cualquier cosa o particularidad que se diga de Natura, es para mucho mirar y considerar en ella el poder inmenso y excelente de Dios, de cuya voluntad proceden todas las cosas criadas, e las formas e diferencias de las unas de las otras, e la compusición (sic) e hermosura e efectos tan apartados e distintos unos de otros”⁴.

L'humanisme espanyol no deslliga la natura de Déu i es mostra desconfiat davant el procés de secularització. Amb tot, sense trencar amb Déu, aquest pensament sobre la natura serà capaç d'arribar a una visió en certa mesura mecanitzada, encara que conservarà per a Déu el paper de director de tot aquest mecanisme⁵. També, com es demostra en el cas de Montserrat, en un món tan marcat com l'Espanya de la Contrareforma, existien els elements necessaris per tal que algunes *muntanyes* esdevinguessin belles. Des d'aquest punt de vista, en el cas de Montserrat, la bellesa i l'ordre naturals esdevingueren cants d'alabança envers el Creador. La *muntanya*, doncs, estava preparada per esdevenir un conjunt de fets particulars i obrir-se a *les muntanyes*, de manera que una nova representació de *la muntanya* va esdevenir possible

En aquest procés trobem (encara) un clar contacte amb una manera de representar la realitat d'arrel clarament medieval en què es produeix una “(con)fusió” entre real i ideal, entre simbòlic i físic, tot i que aquesta confusió és un fet universal perquè respon a la doble articulació de la realitat. Més enrere (1.5.4) hem vist un text d'Orígenes en què aquest parlava de Déu i dels apòstols com a muntanyes, doncs bé, al món espanyol tenim altres casos prou interessants, en els quals veiem com perduren aquest tipus de posicions atri-

¹ Garrote Pérez, Francisco *Naturaleza y pensamiento en España en los siglos XVI y XVII* Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 1981 Pàg 14

² Citat per Garrote Pérez, Francisco *Naturaleza y pensamiento en España en los siglos XVI y XVII* Op cit Pàg 27

³ Vives *Del Socorro de los pobres* Pàg 237 de l'edició BAE, Madrid, 1953 Citat per Garrote Pérez, Francisco *Naturaleza y pensamiento en España en los siglos XVI y XVII* Op cit Pàg 27

⁴ Garrote Pérez, Francisco *Naturaleza y pensamiento en España en los siglos XVI y XVII* Op cit Pàg 27

⁵ Garrote Pérez, Francisco *Naturaleza y pensamiento en España en los siglos XVI y XVII* Op cit Pàg 33

buïdes a l'edat mitjana. El primer és un incunable de l'any 1499 d'Alfonso de Fuentidueña en què aquest autor explica com Ezequiel deia:

“Elevada es la alteza de todos los arboles de las montañas. Los arboles delas montañas llamava todas las personas santas plantadas en las eternals montañas de Parayso llamasse lo segundo la virgen excelente tierra (...)”¹

El segon exemple és el de Frai Luís de León. Fins i tot al segle XVI, Luís de León creia que entre altres noms -com els de pastor, camí, pare, braç de déu, etc.- Jesucrist es deia **Monte**:

“Porque monte en la Escritura, y en la secreta manera de hablar de que en ella usa el Espíritu Santo, significa todo lo eminente, o en poder temporal, como son los principes, o en virtud y saber espiritual, como son los profetas y los prelados; y decir montes sin limitación, es decir todos los montes. O como se entiende en un artículo que está en el primer texto en aqueste lugar, es decir los montes más señalados de todos, así por alteza de sitio como por otras cualidades y condiciones suyas. Y decir que será establecido sobre todos los montes, no es decir solamente que este Monte es más levantado que los demás, sino que está situado sobre la cabeza de todos ellos: por manera que lo más bajo de él está sobrepuesto a lo que es en ellos más alto”².

“Y no sólo se dirá Cristo monte más alto que todas las criaturas, como está dicho, por su eminencia, sino también por la gran abundancia y fertilidad que hay en él. El hebreo llama a los montes preñados, porque suben más que la tierra. Los montes producen árboles, yerbas y flores; unos árboles sirven para frutas, otros para edificios. De los montes nacen las fuentes, se crían los metales y piedras de valor; finalmente son como un arca de tesoros llena; así Cristo, no solo en cuanto Dios contiene en sí todas las cosas mejor que ellas están en sí, más según que es hombre es un amontonamiento y preñez de todo lo bueno, provechoso y deleitoso y mucho más que en el seno de las criaturas puede haber. En Él está el remedio del mundo, la vitoria (sic) contra el demonio y la destrucción del pecado y, finalmente, las fuentes de todas las gracias y virtudes. De este Monte y de su virtud, los altos cedros, palmas y diversidad de árboles, que son los apóstoles, mártires, confesores y vírgenes, tienen su valor; y aquí están sus raíces de fe, esperanza y caridad. El es el médico y la medicina, la guía y el camino, defensa nuestra y consuelo, y nuestro premio. Lo humilde de este monte es su vida y pasión y obras maravillosas, y estas yerbas son dulces, donde sus ovejas hallan gran pasto y gusto”³.

¹ Fuentidueña, Alfonso de: *Título virginal de Nuestra Señora en romance*. Pamplona, Eunsa, 1978. Pàg. 4. Edició original de 1499.

² Luis de León, Fray: “De los nombres de Cristo” in *Obras completas castellanas de Fray Luis de León* Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1957. Vol. 1. Pàg. 397-803. L'obra va ser començada, suposadament, l'any 1574. Es va publicar en 1633, però les llicències per imprimir-la són de 1583.

³ Luis de León, Fray: “De nueve nombres de Cristo” in *Obras completas castellanas de Fray Luis de León* Madrid, Biblioteca de Autores

És cert que la natura de Luís de León no és per ser assaborida en ella mateixa -rouseauiana per dir-ho amb altres paraules-, però tampoc no és una natura plenament medieval, una natura que submergeix la persona en el seu si, que la rodeja i que la captiva. En Frai Luís la natura és, abans que res, un camí vers Déu:

*“Ella tiene valor en función del hombre inteligente que la ve, la interpreta, la siente, pero no le absorbe ni sensualiza; no es la naturaleza simplemente sentida, sino la naturaleza contemplada. El sentido se ha hecho reflexión, y la reflexión vuelo y ardor y melancolía de lo infinito”*¹.

Si la natura de Frai Luís és alhora societat i cultura -un fet, per tant, ecosimbòlic-, la natura ecosimbòlica de la muntanya catalana queda clara en el tercer exemple, l'obra del teòleg, prior de l'església d'Espira i catedràtic de filosofia i teologia de Perpinyà, Pere Nicolau (nascut a Millàs, l'any 1575). Nicolau no distingeix entre imatge “real” i imatge “ideal” en la seva representació de la Verge i afirma que,

*“Totes les perfeccions, virtuts y gracias de la santissima Verge son celsituts y sublimitats que juntas y unidas fan una cumbre y montaña altissima (...)”*².

D'aquesta manera pot parlar d'una muntanya que és alhora una Verge,

*“(...) pingue y fecunda de plantes, arbres, flors fragantissimas y olorosas, y fruytas sanissimas y saludables, de virtuts infusas, gracias divinas, dons sobre naturals, y obras meritorias de la gloria; montaña pingue y fertil per los rozios celestials de las divinas espiracions, que de continuo la alentaven y refrescaven”*³.

Més o menys cristianitzat, el Renaixement suposa que alguns elements de l'élite cultural (alguns intel·lectuals i poetes) descobreixen *les muntanyes*, tot i que no sempre acabïn de convèncer els seus contemporanis⁴. El camí cap a una mutació en la representació de *la muntanya* estava obert. Però, en canvi, el segle XVII fou un segle en què aquesta tendència es va aturar:

“Le XVIIe siècle marque un récul très net de la curiosité. Le contemporain de Louis XIV, homme des plaines et des villes, ne “voyant” pas la montagne, ne peut la comprendre et encore moins l'aimer. Les montagnes, et surtout les hautes montagnes ne sont que désordre, chaos et sauvagerie;

Cristianos, 1957 Vol 1 Pàg 831-864 Es tracta d'un opuscle publicat l'any 1888

¹ Comentari del P. Félix García a “Los Nombres de Cristo” in *Obras completas castellanas de Fray Luis de León* Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1957 2 volums

² Nicolau, Pere *Llibre y declaració de noms, virtuts perfeccions, gracias, titols excellencias y grandesas de la sempre Santa y Verge Maria Mare de Deu* Perpinyà, Lluys Roure Llibreter, 1630 Pàg 299

³ Nicolau, P. *Llibre y declaració de noms* Op cit Pàg 299

⁴ Broc, Numa “Le milieu montagnard naissance d'un concept” in *Regards sur la géographie française* Pàg 389-404

Coolidge, W. A. B. *Josias Simler et les Origines de l'alpinisme jusqu'en 1600* Grenoble, Editions Glénat, 1989

*elles défigurent la terre, la rendent "bossue et contrefaite", elles "blessent le désir d'ordre, d'équilibre et de raison qui règne, tout puissant, sur les esprits de l'âge classique"*¹.

Per a Luter (1483-1546), les muntanyes havien aparegut després del diluvi i convertit un món simètric i apacible en una superfície plena de berrugues i veroles per tal d'assenyalar el pecat i la decadència de la natura². Altres autors del segle XVII veuran les muntanyes com el resultat del pecat humà i no de la creació divina: és el cas de Thomas Burnet³ el 1681. En el mateix segle el poeta anglès Andrew Marvell havia escrit que les muntanyes eren excrescències mal dissenyades que deformaven la terra i espantaven el cel⁴. Gairebé un segle més tard, l'any 1775, es publicava *A journey to the Western Isles of Scotland* de Samuel Johnson per a qui les muntanyes eren:

*"(...) wide extent of hopeless sterility. The appearance is that of matter, incapable of form or usefulness, dismissed by nature from her care and disinherited of her favours, left in its original elemental state, or quickened only with the sullen power of useless vegetation"*⁵.

Més endavant tindrem ocasió d'aprofundir en un fet que ja Azorín va veure molt clarament: el segle XVII va preferir el món rural i agrícola al *wilderness*; la natura era bella si era productiva:

*"El sentido de la Naturaleza es completamente moderno. Hace dos, tres siglos, había parajes en las campiñas o en las montañas que inspiraban sensaciones de horror; el hombre sentía miedo, o disgusto, o repugnancia, por ejemplo, hacia ciertas abruptas montañas"*⁶.

Lletges, improductives, resultat del pecat, mostres de la decadència de la natura, tant hi fa, l'important és que *les muntanyes* comencen a ser objecte de discurs, que no formen part del món indicible i que són percebudes des dels dos extrems de la seva dualitat existencial. Per a Camena d'Almeida, a la fi del segle XVII i en el transcurs del XVIII, els prejudicis que s'oposaven al coneixement dels Pirineus varen començar a desaparèixer. Fins i tot es va començar a pensar que la respiració en les muntanyes no era tan perillosa com s'havia pensat.

"Tandis qu'aux yeux de l'homme du XVII siècle la montagne constitue une menace, les artistes du XVIII siècle vont accompagner les "découvreurs de l'Europe" et susciter la curiosité de tout un public avide de nouveautés et

¹ Broc, Numa "Le milieu montagnard naissance d'un concept" in *Regards sur la géographie française* Pàg 389-404

² Eck, Diana L "Mountains" in Eliade, M (ed) *The encyclopedia of religion* New York/London, Macmillan Pub, 1987 Vol 10, pàg 130-134

³ "Para Burnet, el hombre pecador vivía en una tierra que era una ruina física, un yermo, montañas, mares, desiertos, no tenían ni utilidad ni belleza, eran tristes recordatorios de que la humanidad no merecía nada mejor" (Glacken, Clarence J *Huellas en la playa de Rodas* Barcelona, Ediciones del Serbal, 1996 Pàg 378) Remarquem, però, l'opinió contrària del seu contemporani John Woodward

⁴ Short, John Rennie *Imagined country Environment, culture and society* London/New York, Routledge, 1991 Pàg 15

⁵ Citat per Short, John Rennie *Imagined country* Op cit Pàg 16

⁶ Azorín *El paisaje de España visto por los españoles* Madrid, Espasa-Calpe, 1969 La primera edició és de 1941 Pàg 13

de sensations plastiques originales. Avec Henri de Valenciennes, véritable technicien du paysage, le public émerveillé va assister à la transformation du paysage historique ou académique en un paysage réel et vivant. De leur côté, les géographes avaient pris l'habitude de considérer les montagnes comme des barrières utiles, enfermant les populations hostiles et dangereuses. Elles devinrent donc des frontières des pays à proprement parler. A ce rôle primordial et protecteur s'ajoutait une fonction mystérieuse par la présence des volcans, et une fonction génitrice: être la mère des fleuves”¹.

La *mntanya* havia tingut una representació pròpia en el món medieval, però després del Renaixement aquesta va començar a canviar. En el marc d'un món que cada vegada més tendeix a secularitzar-se, en què cada cop les aproximacions immanents a la realitat esdevenen preponderants i on la ciència i la tècnica comencen a desenvolupar-se, la vella visió de *la mntanya* va anar canviant radicalment i progressivament. Però aquest canvi, en el nostre país, no va ser un procés sense solucions de compromís.

1. 6. 6 - Ciència i religió als segles XVII i XVIII

Aquest “descobriment” de *la mntanya* contemporània, com ja s'ha remarcat manta vegades, no es pot destriar del desenvolupament científic. La ciència moderna, que comença a desenvolupar-se al segle XVII, s'oposa, amb més o menys virulència, a la religió. La nova mecànica ho vol mesurar i comprovar tot.

“Se pasó así, casi insensiblemente, del sobrenatural cualitativo de las esencias indemostrables al sobrenatural cuantitativo de los axiomas indemostrados; se pasó del a priori astrológico de lo describible al a priori astronómico de lo matematizable. Se sustituyó el determinismo de lo mágico por el determinismo de lo mecánico. La física de ontología llegó a ser fenomenología. Se pasó de la filosofía natural que sólo habla de filosofía a una filosofía natural que sólo habla de fenómenos. El hombre se lanzó en la exploración de lo exacto, olvidando sus aventuras con lo bello”².

La raó substituirà, potser només parcialment, la revelació; la ciència, la religió; i la persona humana, els déus. L'oposició de ciència i religió va provocar un fenomen que Elías Trabulse qualifica d'únic en la història de les seves relacions: “*la aparición de un paradigma religioso emanado de la visión científica del mundo*”³.

“Así, del mismo modo que una nueva astronomía y una nueva física eliminaron a la astronomía y a la física medievales, vemos ahora una

¹ Turckheim-Pey, Sylvie de. “Mos in nummis” in *La montaña et ses images du peintre d'Akrésilas pa Thomas Cole*. Op cit Pàg 78-79.

² Trabulse, Elías: *Ciencia y religión en el siglo XVII*. México, El Colegio de México, 1974. Pàg 91

³ Trabulse, Elías: *Ciencia y religión en el siglo XVII*. Op cit Pàg 91.

religión nueva oponerse a la religión tradicional, un esquema moral nuevo oponerse al viejo esquema moral cristiano”¹.

Aquesta nova fe posseïa diferències amb la medieval perquè si aquella va ser l'edat de la fe basada en la raó, ara serà l'edat de la raó basada en la fe. El nou paradigma tindrà com a motor la raó. Es tractava de legitimar la primacia de la filosofia sobre la teologia, és a dir, de la raó sobre la revelació, el primat de la moral sobre la fe, de la cultura sobre el regne de déu. Tot això condueix a la recerca d'una religió natural².

A partir d'aquell moment, els miracles hauran de perdre pes en l'explicació racional del món; aquests seran interpretats d'una manera al·legòrica. En aquest context, Leibniz creia que si Déu fes un miracle hauria de canviar tot el curs de la natura, fet que resultava absurd, excepte que, un cop fet el miracle, la divinitat tornés cada cosa al seu lloc. Els miracles irreversibles deixaven de ser miracles per esdevenir misteris³. Aquest arraconament del miracle com a explicació de la realitat mundanal serà molt important per al funcionament de la futura representació de *la muntanya* perquè implica i demostra una valoració cada cop més particularista i immanent de la realitat dels elements naturals. El món del meravellós, que veurem que va ser molt important en la geografia de l'edat moderna, serà qüestionat en el mateix moment que es comenci a dubtar de la possibilitat efectiva dels miracles.

Quan miracle i ciència s'han fet incompatibles també Spinoza carrega contra els miracles en escriure:

“El vulgo llama milagros a los fenómenos extraordinarios de la naturaleza, és decir, obras de Dios, y ya por devoción, ya por antipatía a quienes cultivan las ciencias naturales, se complace en la ignorancia de las causas, y no quiere oír hablar de lo que admira, es decir, de lo que ignora”⁴.

En aquest context, durant el segle de les Llums, els cims ja no seran considerats com a objectes de por i de repulsió sinó com a objectes d'estudi. El desenvolupament de la curiositat científica moderna portarà alguns científics a *les muntanyes* i, darrera d'ells, primer les classes més privilegiades i, després, el conjunt de la societat. En aquest context, el sentiment de la muntanya apareix com una forma més del sentiment de la natura⁵. Al segle XVIII, la nova mirada sobre la natura en general, i l'èxit de les ciències naturals, amb la popularitat de Linneu o de Buffon, arrosseguen diferents naturalistes a estudiar el gran llibre que seria la Creació. Els botànics, que recorren els Alps i els Pirineus, enllaçant amb la tradició del Renaixement, són els veritables “inventors” de la muntanya, diu Numa Broc, especialment molt més que no pas els geògrafs, encara “*savants de cabinet*” *qui ne reconnaissent aux montagnes qu'un rôle passif de barrières naturelles ou, au mieux, de châteaux d'eau*”⁶.

¹ Trabulse, Elías *Ciencia y religión en el siglo XVII* Op cit Pàg 91

² Trabulse, Elías *Ciencia y religión en el siglo XVII* Op cit. Pàg 93

³ Trabulse, Elías *Ciencia y religion en el siglo XVII* Op cit Pàg 100

⁴ Citat per Trabulse, E *Ciencia y religión en el siglo XVII* Op cit Pàg 101

⁵ Turckheim-Pey, S “Mos in nummis” Op cit Pàg 78

⁶ Broc, Numa “Le milieu montagnard naissance d'un concept” in *Regards sur la géographie française* Pàg 389-404

Amb tot, a mitjan segle XVIII, el combat en favor de *les muntanyes* encara és lluny de ser completament guanyat i els Alps tenen encara molts detractors. L'any 1723, per exemple, Scheuchzer, membre de la Royal Society, presentava una classificació detallada dels dragons dels Alps. Va caldre un canvi en el “*sentiment*”, junt al desenvolupament de les ciències naturals i de les grans exploracions perquè la muntanya adquirís el seu lloc en la cultura del segle XVIII. Llavors els naturalistes s'adreçaren als cims¹, i si bé els botànics no varen passar del nivell dels prats, els geòlegs ja s'arribaren fins a l'alta muntanya². Es sota aquest prisma de “laboratori de la natura” que la ciència va descobrir *la muntanya* al segle XVIII. Per a Victor Hugo, per exemple, “*Les montagnes sont des laboratoires. -La cascade est le pilon -le gouffre est le mortier, pile des arcs-en-ciel, & c.*”³, idees no massa allunyades de les d'altres científics, Saussure sense anar més lluny.

En aquest context, Elie Bertrand publicarà l'any 1754 *l'Essai sur les usages de montagnes*, obra en què aquestes esdevenen importants perquè són peces claus en la constitució del planeta. A més, com que han estat volgudes per Déu, no cal menysprear-les, fins al punt que Bertrand arriba a dir que són coses belles que inspiren els artistes. En general són més sanes que les planes, més diversificades quant a productes, perquè fan néixer els vents, els núvols i les pluges, alimenten les fonts i procuren la distribució de les aigües corrents. Aquest home d'església acaba de compondre un “*hymne à la sagesse divine*” que anuncia els sistemes organícistes que floriran més tard, al segle següent. Himne en què, per primera vegada, les muntanyes han estat integrades en l'economia general del globus, en comptes d'excloure-les, de fer-ne “*(...) un milieu à part, terrifiant ou merveilleux, échappant aux lois naturelles communes*”⁴. L'apropament a *les muntanyes*, en tant que objectes particulars, començava a ser possible, primer als Alps, més tard als Pirineus.

El Pirineu, poc visitat pels autors clàssics, gairebé desconegut dels medievals, no serà “descobert” fins al segle XVIII⁵. Encara cent anys abans

“*L'on trouvait plus simple, et absolument suffisant, de compiler les renseignements fournis par l'antiquité, et voilà comment un sujet de Louis XIV et un contemporain de Pline l'Ancien avaient, à propos des Pyrénées, à peu près la même somme de connaissances*”⁶.

Per al que a nosaltres ens interessa, el segle XVIII és el moment clau, perquè en ell el món occidental veu més o menys alhora el naixement del sentiment paisatgístic i el desenvolupament de la ciència moderna. La conjunció d'ambdós moviments va permetre que el sentiment de *la muntanya* aparegués en aquell moment com una forma més del nou sentiment de la natura.

“*Ces “aberrations de la nature” [les montagnes] qui blessaient le désir, l'équilibre et la raison classique seront désormais sublimées par les*

¹ Broc, Numa *Les montagnes vues par les géographes et les naturalistes de langue française au XVIII siècle Contribution à l'histoire de la géographie* Paris, Bibliothèque Nationale, 1969 Pàg 15-18

² Broc, Numa “Le milieu montagnard naissance d'un concept” in *Regards sur la géographie française* Pàg 393

³ Hugo, Victor “Alpes et Pyrénées” *Oeuvres complètes Voyages* Paris, Editions Robert Laffont, 1987 Pàg 881

⁴ Broc, Numa “Le milieu montagnard naissance d'un concept” in *Regards sur la géographie française* Pàg 389-404 Pàg 391

⁵ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg 23

⁶ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg 122

passions qu'elles font naître chez tous les spectateurs et amateurs de science et d'art de la nature”¹.

Si fins llavors l'altitud havia estat poc explotada², a la fi del segle XVIII a Europa es produeix el naixement, en el món artístic, de l'art del paisatge i del paisatge de muntanya en particular. El sorgiment de l'art del paisatge muntanyenc al segle XVIII s'acompanya del “descobriment” de la vall de Chamonix i d'altres indrets muntanyencs que fins llavors havien estat mirats i descodificats a partir d'altres representacions. La muntanya fou conquerida, abans que res, com diu Philippe Joutard, per la mirada, però això va suposar un canvi transcendent quant a la relació medial del període modern. Numa Broc, un dels grans especialistes de la muntanya al segle de les Llums, ha estat molt clar quan ha afirmat que en aquell moment es va produir una veritable “*révolution du sentiment*”: “*C'est au XVIII siècle que les montagnes ont été découvertes sur le plan littéraire comme sur le plan scientifique*”³.

Nogensmenys una nova forma d'apropament a la realitat transcendent de *la muntanya* es posa en marxa en aquell moment i la literatura i l'art ho mostren clarament. Pel que fa a la literatura pirinenca, Jean Fourcassié deia que

“Avant que les âmes sensibles de la fin du dix-huitième siècle trouvent dans la montagne un paysage en accord avec leurs émotions, les Pyrénées n'occupent dans notre littérature qu'une place infime”⁴.

Com demostra en la seva tesi doctoral, en el pla literari foren els autors romàntics els qui tragueren l'alta muntanya del que Bernard Francau n'ha dit l'

“(...) indicible, de la métaphore pure, pour devenir une réalité. On en parle, on la représente par la gravure ou la peinture, on la décrit et on la chante, avec exubérance ou réalisme, mais en lui conservant son statut d'exception”⁵.

En paral·lel a la “descoberta” de *les muntanyes* es produeix un fet molt important: al segle XIX, per no dir una mica abans, també *la muntanya* ha canviat radicalment la seva representació⁶. Des de llavors, tot i que hi ha una imatge general dels llocs elevats, aquests no s'entendran sense la seva relació amb indrets concrets i particulars. Els ecosistemes o els geosistemes, com a models generals, no s'entenen sense la seva aplicació concreta, de la qual pretenen ser resultat. Una pintura o descripció d'un indret muntanyenc no s'entén

¹ Turckheim-Pey, Sylvie de “Mos in nummis” Op cit Pàg. 79

² Turckheim-Pey, Sylvie de “Mos in nummis” Op cit Pàg 77-88

Vegeu també *Le sentiment de la montagne* Éditions Glénat et Musée de Grenoble, 1998

³ Broc, Numa. *Les montagnes vues par les géographes et les naturalistes de langue française au XVIII siècle* Op cit. Pàg 16

⁴ Fourcassié, Jean *Le romantisme et les Pyrénées* Toulouse, Annales Pyrenéennes, 1990 Edició Original de 1940 Pàg 1

⁵ Francau, Bernard *Hautes montagnes Passion d'explorations* Paris, Masson, 1993 Pàg 10

⁶ A nivell científic, el gran salt qualitatiu es dona també al segle XIX “*A partir des années 1860-1870 qui marquent à la fois le début de la géographie moderne et l'essor de l'alpinisme, les auteurs qui traitent des montagnes sont à la recherche de formules générales permettant de définir la montagne à partir d'études de détail malheureusement trop fragmentaires. L'esprit de système règne en maître et les généralisations hardies remplacent trop souvent les observations minutieuses. Pour un visionnaire comme Michelet, la montagne loin d'être un univers chaotique et mort, est une réserve de vie pour le monde habité, elle règle l'existence des plaines en fixant le régime des eaux et des climats, école de liberté, elle a une grande valeur morale et éducatrice et doit concourir à la régénération de l'humanité*” (Broc, Numa “Le milieu montagnard naissance d'un concept” in *Regards sur la géographie française* Op cit Pàg 396)

sense un model concret al qual imitar. Ciència i art arribaran a fer-nos creure que el món immanent és l'únic que existeix i que només cal sortir armats de paper i llapis per descriure'l, però entre ell i nosaltres hi ha molts segles d'història condensats en tòpics que transformen el món en discurs i en text.

1. 6. 7 - Il·lustració i Romanticisme

La dialèctica entre ciència i art es veu molt clarament, en el món dels viatges, en el pas del viatge il·lustrat al viatge romàntic. Com diu Gaspar Gómez de la Serna¹, al segle XVIII, viatjar es converteix en una feina important. Però a banda dels viatges generats per les necessitats de la vida pràctica (comerç, treball, rodamóns, etc.) es viatjava, principalment, pel desig d'informar-se i d'instruir-se. El viatge esdevingué gairebé una forma d'anàlisi del país visitat. Es buscava conèixer el món i per això abans de sortir de casa els viatgers il·lustrats havien fet un pla detallat dels seus objectius. El viatger esdevé sociòleg i antropòleg, fins i tot geògraf, abans que artista:

“Al segle XVIII, viatjar és instruir-se per instruir, és una forma privilegiada d'adquirir cultura per transmetre-la”².

“Claro que la preocupación del viajero ilustrado por la geografía va solamente guiada por el signo de lo útil, esa consigna del tiempo; no, por supuesto, por la naturaleza como espectáculo, sino por la naturaleza como materia de cultivo; por eso es muy raro hallar en sus libros de viaje ninguna descripción paisajista que encierre cierta categoría o pretensión estética. Cuando el viajero se halla ante algún conato de pintura literaria, de los que entonces se llamaba un “país”, en seguida se le seca la intención en los puntos de la pluma, abrumada por el propósito cientifista o utilitario”³.

El segle de les Llums, com diu Josep Romeu, posa normes i geometria al paisatge, l'entén com un domini de la raó humana damunt la salvatge llibertat de la naturalesa⁴, però si els autors il·lustrats varen mirar-se el medi ambient amb ulls d'enginyer o d'entomòleg, els “somniadors del Romanticisme”, com els qualifica Alejandro Sánchez⁵, varen veure el món en termes artístics. L'anàlisi objectiva, la preocupació racional, desapareixen quasi completament per deixar pas als sentiments individuals.

“En aquesta nova etapa, el tipus de viatger il·lustrat donà pas a un nou tipus de viatger: el viatger romàntic. La diferència essencial entre els dos personatges és que, mentre l'il·lustrat recorria el país a la recerca d'una informació científica, el romàntic, en canvi, menys atent a la recopilació de

¹ Gómez de la Serna, Gaspar *Los viajeros de la Ilustración* Madrid, Alianza Editorial, 1974 Pàg 11

² Fernández, Roberto “Els observadors de la Il·lustració” *L'avenç*, 51 Juliol de 1982 Pàg 538-545

³ Gómez de la Serna, Gaspar *Los viajeros de la Ilustración* Op cit Pàg 85

⁴ Romeu, Josep *Llibre de la muntanya* Op cit Pàg 20

⁵ Sánchez, Alejandro “Els somniadors del Romanticisme” *L'avenç*, 51 Juliol de 1982 Pàg 546-553

dades, vistes i croquis objectius, recorria paisos més aviat a la recerca de sensacions exòtiques o amb la finalitat de donar una versió personal dels llocs visitats”¹.

La societat ha deixat pas a l'individu; ja no es viatja pel tot, sinó per la part, per l'home o la dona en ells mateixos. D'aquesta manera, el lloc de l'observació amb vocació científica propugnat uns anys abans va ser ocupat per un deambular a la recerca de sensacions estètiques, tot fugint de les descripcions pretesament fidels de la realitat. El viatger romàntic sortia a fora per trobar-se amb els seus fantasmes més que amb un *altre* que li interessés. Com deia Americo Castro:

“(...) lo que se llama en sí romanticismo es una metafísica sentimental, una concepción panteísta del universo cuyo centro es el yo... se atribuía un valor especial a todas las obras y a todas las situaciones en las que se veía que el hombre actuaba sobre su medio, o era determinado por éste”².

Rafael Argullol diu que el viatge romàntic sempre és un viatge a la recerca del Jo, que *“El romántico viaja hacia afuera para viajar hacia dentro y, al final de la larga travesía, encontrarse a sí mismo”³*. Aquest reencontre entre el jo i el món, tan essencialment romàntic, va ajudar a qualificar els objectes visitats: es busca fora del jo una sensibilitat que antigament havia estat negada. Com deia Azorín,

“El sentimiento amoroso hacia la Naturaleza es cosa del siglo XIX. Ha nacido con el romanticismo, poco a poco; gracias a la ciencia, a los adelantamientos de la industria, a la facilidad de las comunicaciones, el hombre ha ido descubriéndose a sí mismo. Ha surgido el yo frente al mundo; el hombre se ha sentido dueño de sí, consciente de sí, frente a la Naturaleza. De esa consideración y de esa afirmación ha brotado toda una literatura nueva, desconocida de los antiguos. Esa es precisamente la obra del romanticismo. Por primera vez, el romanticismo trae al Arte la Naturaleza en sí misma, no como accesorio...”⁴.

El romanticisme de principi de segle XIX, en menysprear la mesura racional de les coses propugnada per les Llums, va donar un darrer cop de mà per fer acabar de canviar la visió tradicional de *la muntanya*. Els romàntics se senten fascinats per la potencialitat destructora de la natura i del temps i, davant d'aquesta situació de destrucció, la seva sortida suposa un reencantament del món, una nova fe en unes forces superiors, a voltes d'ordre religiós. Amb ells es fa realitat el que diu Thomas Weiskel:

“The essential claim of the sublime is that man can, in feeling and in speech, transcend the human”⁵.

¹ Fontbona, Francesc *El paisatgisme a Catalunya* Barcelona, Destino, 1979 Pàg. 23

² Castro, Américo *Les grans romàniques espanyoles*, citat en Sebold, Russell P *Trayectoria del Romanticismo español desde la Ilustración hasta Bécquer* Barcelona, Editorial Crítica, 1983 Pàg. 76

³ Argullol, Rafael *La atracción del abismo Un itinerario por el paisaje romántico* Barcelona, Destino, 1983 Pàg. 102

⁴ Azorín *El paisaje de España visto por los españoles* Op cit Pàg. 14

⁵ Weiskel, Thomas *The romantic sublime studies in the structure and psychology of transcendence* Baltimore and London, The Johns

La natura atreu i promet la destrucció¹; la ment concep un estat de terror imaginari per tal d'abastar la transcendència. Aquest plantejament va tenir implicacions clarament espacials:

“The infinite spaces are no longer astonishing; still less do they terrify. They pique our curiosity, but we have lost the obsession, so fundamental to the Romantic sublime, with natural infinitude. We live once again in a finite natural world whose limits are beginning to press against us and may well crush our children”².

El romanticisme va ser essencialment panteista i va suposar un canvi en la consideració del paper que fins llavors havia tingut la religió en la cultura occidental. Per a Byron, per exemple, les muntanyes eren el símbol de la força divina, quelcom bell i un punt de contacte amb l'infinit³. A Catalunya, Jacint Verdaguer fou també un escriptor vinculat al moviment romàntic per a qui les runes parlaven de la mort⁴.

Les muntanyes han sortit de l'indicible, tenen un interès científic *per se* i poden ser objectes de contemplació estètica. Epistemològicament i històricament, la seva descoberta és inseparable de la seva construcció medial; a mida que se la coneix, se la representa. La representació ha passat del buit o de l'horror a la presència, fins i tot a la bellesa i la utilitat. En el món social i polític, *la muntanya* podrà esdevenir símbol de la pàtria i bressol de la raça. A nosaltres ens interessa la seva representació en tant que paisatge, és a dir com a part contemplable i agradable del món. Per això el proper capítol intentarà fer un repàs de les diferents descripcions que trobem en la història de la representació de les principals muntanyes catalanes.

Resum:

Les muntanyes i especialment les altes muntanyes varen ser ignorades o temudes durant tot el període estudiat. En general la superestructura ideològica del Cristianisme sembla negar la pertinença del món exterior alhora que dóna una gran importància a *la muntanya* com a lloc de trobada amb el més enllà. Però passada l'edat mitjana, *la muntanya* sembla perdre importància com a realitat transcendent i comença, un cop arribats al segle XVIII, a ser estudiada d'una manera immanent. El món de la ciència i el món de l'art han estat dos dels camps que, en interessar-se per ella, han “posat de moda” *les muntanyes* i han donat una nova representació a *la muntanya*.

Hopkins University Press, 1986 Pàg 3

¹ Vegeu Argullol, Rafael *La atracció del abismo Un itinerari per el paisaje romàntico* Op cit. Especialment pàg 112

² Weiskel, Thomas *The romantic sublime* Op cit Pàg 6

³ Short, John Rennie *Imagined country* Op cit Pàg 16

⁴ “Un gessamí florit que trobí entaforantme entre les runes () fou una gota de bàlsam pel meu cor trist y dolorit, recordantme que no tot hi ha mort” (Verdaguer, Jacinto *Excursions y viatges* Barcelona, Il·lustració Catalana, SD Pàg 23)

2 - Segona part: *Les descripcions de les muntanyes catalanes*

En la segona part d'aquesta tesi es fa un repàs de les descripcions escrites més importants de les muntanyes catalanes i d'alguns altres fets geogràfics que, si bé no es poden qualificar de muntanyes, sí que tenen algun tipus de relació amb el marc muntanyenc. Els textos han estat ordenats cronològicament i per marc geogràfic.

Malgrat que tot procés de selecció suposa de per si una tria, aquesta part intenta ser més o menys objectiva i deixar els mots originals als seus autors. Deixem, per tant, per a la tercera part d'aquesta tesi l'anàlisi de les consideracions mesològiques que es puguin extreure d'aquest conjunt de textos.

2. 1 - Montserrat

Comencem la nostra descripció de les muntanyes catalanes pel cas de Montserrat. En aquest primer capítol ens proposem fer un repàs de la representació d'aquesta muntanya a partir dels escrits produïts per una élite cultural fonamentalment catalana entre els segles XV i XVIII. El nostre objectiu és mostrar que, abans del sorgiment de l'interès científic i de l'afany paisatgístic, ja existien una sèrie de tòpics de caire protopaisatgístic que es varen anar transmetent d'uns autors als altres, i que aquests duïen aparellat, a partir d'un cert moment, un sentiment prepaisatgístic molt clar i primerenc. Sentiment força excepcional en el cas català i molt interessant, d'altra banda, que només es va manifestar a Montserrat. Aprofitarem l'exposició per donar quatre pinzellades sobre la vida, l'obra i en alguns casos la transcendència dels seus autors.

2. 1. 1 - Montserrat vist pels autors humanistes

Podríem definir el que anem a fer en aquest capítol com una *contrarqueologia del saber*, en el sentit que el nostre procediment anirà just a la inversa de la manera de procedir dels estudiosos de la prehistòria.

Sempre ens ha cridat l'atenció l'habilitat de certs arqueòlegs per recomposar un objecte del passat a partir de petits indicis. En alguns museus es veuen peces de ceràmica que han estat reconstruïdes a partir de petites parts d'un cossi. En altres casos, es desxifra una inscripció fragmentària sobre una pedra perquè se n'ha perdut o malaguanyat una part. Si, en aquests casos, l'arqueòleg imagina un tot a partir de les seves parts i el *res*-produeix, en la nostra recerca ens mourem just al contrari. Nosaltres vivim en un món en què els indicis i les pistes són pertot¹; fins i tot n'hi ha massa i despisten. I, davant d'aquesta situació, ens sembla clar que s'imposa dur a terme un exercici de síntesi, de reduir el tot a petites parts fragmentàries que conservin l'essència que hem reconegut en l'objecte tal com l'hem vist com a conjunt. En comptes de reconstruir el cossi, nosaltres el tallem en peces per oferir una mostra de la pintura que el cobreix sense ser distorsionats per altres parts del tot. Però, ¿qui ens garanteix que el nostre tall serà net, que no estarem tallant parts importants o que no estem donant massa importància al que no en té tanta?

En aquesta recerca s'ha considerat que l'art, la ciència, la literatura i totes les altres mostres de la cultura d'un poble o societat són alhora empremtes i matrius del món social i de la "realitat", en el sentit que reflecteixen i alhora flecteixen la realitat. Pel primer procediment esdevenen empremtes del món social, mentre pel segon es converteixen en matrius de la nostra concepció mundanal.

Amb aquestes prevencions anirem a repassar una sèrie d'obres escrites (la majoria d'elles publicades) que fan referència, gairebé sempre de forma parcial o indirecta, a les nostres muntanyes. Com que es troben en llibres o documents voluminosos en què la major part és *palla* ens proposem de batre la nostra garba. Moltes idees quedaran enrere, i hem de pensar que no eren importants per al que a nosaltres ens interessa. Per això, lluny del nostre propòsit pretendre que aquesta tria sigui *objectiva*, i que aquests materials siguin

¹ Ginzburg, Carlo *Mitos, emblemas e indicios morfologia e historia* Barcelona, Gedisa, 1994

els materials sobre els quals bastir la història del paisatge català. L'únic que podem assegurar és que hem intentat de ser exhaustius fins al límit del raonable, i que s'ha intentat no tallar per on no calia. Però no es pot estudiar el passat si no és des del present, i sempre que el revisitem, el reproduïm a la llum de l'avui.

Fetes aquestes primeres reflexions epistemològiques, entrem de ple en la part descriptiva d'aquesta tesi tot fent un repàs de les imatges que fan referència a Montserrat.

2. 1. 1. 1 - Jeroni Pau

Artur Farinelli¹ deia que els textos en què es presenta Montserrat com un oasi verd varen tardar d'arribar. I no ens ha d'estranyar perquè històricament el més normal en la relació amb la muntanya ha estat el sentiment de por, de temor per la rudesia dels camins i pels horrors de la natura salvatge que hem d'estudiar en un altre lloc. Però finalment, aquells temps en què es començà a estimar la natura arribaren.

Dels autors de l'edat moderna que ajudaren a canviar aquella visió horrorosa de la muntanya de Montserrat, el primer és Jeroni Pau. Pau havia nascut a Barcelona als voltants de 1458. Vers 1475 va escriure el seu "De fluminibus et montibus hispaniarum libellus" (que es publicà posteriorment, a Roma). Amb Pau la prosa descriptiva, quasi geogràfica, dóna la mà a les muntanyes per tal que aquestes surtin a la llum. Segons Mariàngela Vilallonga, el tractat de Pau és un intent de realitzar un inventari dels rius i muntanyes d'Hispania prenent com a base els textos geogràfics més reputats de l'antiguitat clàssica, passats pel sedàs de Boccaccio². Es tracta d'un text força breu, però que destaca dues muntanyes que ens interessin força: Montserrat i el Canigó. En aquest apartat parlarem només de Montserrat.

Per a aquest "geògraf" renaixentista, Montserrat és una muntanya molt coneguda arreu, "(...) situada en una illa i sense estar vorejada per cap més (...)":

*"La seva alçària és escarpada i la fan més abrupta els pronunciats pendents i les roques. Més endins es caracteritza pels oms frondosos i freixes i arbres d'aquesta espècie i és regada per salts d'aigua. També és molt abundant d'herbes medicinals. La seva vista és amplíssima, com en els Pirineus, i s'acabarà a les Balears en pondre's el sol, i malgrat que es mostra inaccessible per als qui la contemplen de lluny, el seu perímetre proporciona un accés favorable. De l'exterior, però, és composta de roques abruptes i foradades pertot arreu a tall de graons i de serra i en un ordre tal que fa pensar que la mateixa naturalesa, amb una obra hàbil, o el creador del món, va aixecar la mateixa muntanya que mostra no sé quina mena d'esperit sagrat, pel seu molt cèlebre culte"*³.

Montserrat és molt escarpada, però al seu interior trobem arbres, cascades i herbes medicinals, elements que li donen un aspecte agradable. A més, des del cim es descobreix

¹ Farnelli, Arturo "Poesía del Montserrat" in *Poesía del Montserrat y otros ensayos* Barcelona, Bosch, Casa editorial, 1940 Pàg 120

² Vilallonga, Mariàngela "La tradició dels tractats geogràfics humanístics a Catalunya" *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol XXXI Girona, 1991 Pàg 99-109

³ Pau, Jeroni *Obres* Barcelona, Curial, 1986

una gran vista que arriba fins als Pirineus i les Illes Balears. De lluny sembla inaccessible, però quan es mira de més a prop es veu que hi ha accessos factibles. En ella es troba un ordre molt remarcable que, en opinió de Pau, dona a veure la muntanya com un lloc sagrat.

En un altre lloc ja hem dit que Mariàngela Vilallonga ha mostrat que la tradició de la geografia renaixentista arrelà profundament a Catalunya, essent-ne la mostra més clara els treballs de Jeroni Pau i el *Diccionari Geogràfic* de Francesc Tarafa¹. De fet, Tarafa completa i eixampla el tractat de Jeroni Pau, que en molts casos devia molt a Boccaccio². D'aquesta manera es pot dir que el que fa Jeroni Pau és fixar alguns dels temes que després es repetiran sobre la nostra muntanya, des de la seva morfologia escarpada i abrupta, fins a la presència d'aigua superficial en abundància.

Des del punt de vista paisatgístic que a nosaltres ens interessa, hem de dir que amb Jeroni Pau ens situem a la fi del segle XV, un moment en què Montserrat encara no ha estat descobert com a lloc bell³: tot i que la visió de Montserrat li sembla agradable, Pau no s'entreté a fer una descripció poètica i sentimental dels llocs que estudia. Més ben o més mal fet, el seu treball pretenia ser objectiu, quasi científic. Amb ell, algunes muntanyes prenen lloc i nom per a l'élite catalana que podia llegir el llatí, però cal remarcar que, en general, no serà fins a principis del segle XVI que es començarà a cantar Montserrat com un fenomen bell⁴. La importància de l'obra de Jeroni Pau es troba en el fet que aquest autor humanista ha estat capaç d'adonar-se que les muntanyes són prou importants com per parlar-ne, per descriure-les i per fer publicar un treball sobre elles, gestos aquests que serviran per donar a veure models i realitats fins llavors ignorats i que seran repetits pels autors que els seguiran.

2. 1. 1. 2 - Pere de Burgos

Al costat del tractat de Jeroni Pau, l'any 1514 es va publicar una obra que també havia de ser molt important per a la història ecosimbòlica de Montserrat: el *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de Nuestra Señora de Montserrat*, atribuït a l'abat del monestir, Pere de Burgos⁵. El llibre es va publicar a Barcelona i va ser reeditat diverses vegades⁶, fet que ens indica l'èxit que va tenir en el seu moment i posteriorment. En ell es restablien alguns dels tòpics que després repetiran molts dels tractadistes de la muntanya de Montserrat.

Pere de Burgos comença fent referència a Montserrat com a una "*famosissima montaña*" situada al mig del Principat, a unes set llegües de la ciutat de Barcelona. Per al nostre autor, Montserrat es troba "*apartada de los montes Pireneos*". Pere de Burgos insisteix en la solitud de la muntanya:

¹ Vilallonga, M "La tradició dels tractats geogràfics humanístics a Catalunya" Op cit Pàg 109

² Sobre Francesc Tarafa vegeu Vilallonga, M "Les pays pyrénéens dans le Dictionarium Geographiae Universalis Hispaniae de Francesc Tarafa (vers 1495-1556)" in Brunet, M, Brunet, S i Pailhes, Cl (dir) *Pays pyrénéens & pouvoirs centraux XVI-XXS* Association des Amis des Archives de l'Ariège, 1993 Pàg 267-285

³ Olivar, A "Jeroni Münzer a Montserrat" *Montserrat Butlletí del Santuari*, 12 Maig-agost de 1985 Pàg 29-32

⁴ Olivar, Alexandre "Jeroni Münzer a Montserrat" Op cit Pàg 29-32

⁵ La primera edició segura (no atribuïda) d'aquesta obra és de 1536

⁶ Segons Antoni Bulbena ho fou en 1574, 1587, 1592, 1594, 1605 i 1627 (Bulbena Tusell, Antoni *Primer assaig de bibliografia montserratina Breu catàlech d'aquelles obres que directa o indirectament s'ocupen, ab alguna estensió, del Mont-serrat o de son històrich monestir* Barcelona, La Creu del Montseny, 1900)

“Y aun que esta montaña esta circuida de otras muchas montañas, empero ella esta exempta, y apartada por si sola, de manera que ninguna otra montaña se junta con ella. Su circuito es cerca quatro leguas: su altura es tanta, que mirando de lo alto della las montañas del derredor parecen muy baxas, y quasi llanas, aun que los que andan por ellas las hallen bien altas y asperas. Y por ser tan alta antes que lleguen al medio della, quando esta el cielo sereno se veen claras las montañas de las yslas de Mallorca, Menorca, y Iviça (...)”¹.

Montserrat sembla, de bell antuvi, aspra, fatigosa i espantosa, però una mirada més atenta ens revela justament el contrari:

“La aspereza desta montaña es grande, y a los que la miran de lexos, parece cosa muy fatigosa, y espantable, y que parece imposible poder andar por ella: empero con todo esto es tanta la hermosura en la orden, y compostura della, que el deleyte que tienen en la mirar, y contemplar andando por ella, les quita otro qual quier trabajo, y fatiga que les da su aspereza, y trabajosas subidas”².

Montserrat és una muntanya formosa, delitosa, per on és agradable de caminar. Però també és un lloc molt fèrtil, poblat de flors i arbres.

“Y por ser toda de peñas, y riscos muy altos, es cosa de gran admiracion ver la fertilidad della, ca todos aquellos asperos peñascos estan fornidos de frescos, y deleytables arboles, y de muy hermosas y olorosas yervas, y flores de diversos colores y maneras, que a la vista de todos no parecen sino unos muy compuestos y adornados jardines, y muy deleytables florestas. Y no solo se hazen estas arboledas en los lugares a donde hay un poco de tierra, mas hallaran en muchas partes en las peñas, y riscos puros, y sin tierra muy viciosos arboles, y yervas: y mas es esto de maravillar por no haver fuentes en esta montaña, sino es algunas de muy poca agua: y que quasi vienen a faltar en tiempo de secada. Bien es verdad que se engendran aguas en ella tambien como en otras montañas: mas como sea compuesta de peñas divisas unas de otras, las aguas se vienen a sumir, y caer a lo baxo: como se vee por la experiencia en una fuente, que esta bien alta a la parte de sancta Cecilia, que es un monasterio muy antiguo en la mesma montaña a la parte de levante, y tramontana. El agua de aquella fuente, se siente caer entre dos peñas, y no viene a salir a fuera, ni se vee, mas hunde se a lo baxo. Y assi es de creeer las otras aguas, las quales vienen a salir al pie de la montaña a la parte de levante, muchas, de muy buena agua, y muy grandes, y que muelen molinos dellas: y en algunas partes se hallan de baxo desta montaña concavidades muy grandes, y muy espantosas, donde algunos han probado de entrar, y bien a dentro sentirian ruydos de aguas que corrian. Y no solamente las arboledas y

¹ Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat Barcelona, 1556 Pàg 1

² Libro de la historia y milagros Op cit Pàg 1

verduras hazen hermosa, y deleytable esta montaña, mas aun las mesmas peñas en su asiento y compostura tienen tanta hermosura, que deleytan los ojos de los que las contemplan. Porque por muchas partes se levantan unas rocas tan altas, que no parecen sino torres de alguna ciudad puesta en alto, y a la parte de la tramontana estan de tal manera tajadas las peñas que parecen ser una muy fuerte cerca de alguna grande ciudad. Las peñas por la mayor parte son tan duras y fuertes, que no se pueden labrar sino con gran dificultad, y tiran algo a naturaleza de jaspe, y se cree que en algunas partes si se pudiesse trabajo, se hallaria de bueno”¹.

En aquest llarg passatge han anat sortint alguns tòpics que caldrà desenvolupar més endavant. Un d'ells és la manca d'aigua a la superfície de la muntanya i un altre, molt important i que no podem deixar de comentar: fins i tot les penyes que formen la muntanya són formoses. Per a Pere de Burgos, no només els arbres i la verdor fan agradable la muntanya, sinó les mateixes roques que la formen. La muntanya ferotge de l'època medieval ha estat copsada per aquest religiós renaixentista en un altre codi, ha esdevingut formosa i agradable.

Jeroni Pau i Pere de Burgos fixen alguns dels tòpics més repetits de la nostra muntanya. A diferència del que hem vist que passava amb Pau, en l'obra del darrer dels dos autors el sentiment protopaisatgístic hi és ben clar, essent belles fins i tot les mateixes penyes que formen la muntanya. En aquest sentit protopaisatgístic, l'edició de 1627 afegeix uns tercets “*Al sitio, imagen, y milagros no escritos de nuestra Señora de Montserrate de un monje de su casa*” en què es parla d'aquells,

*“Quebrados montes, que estilays dulçura:
collados que saltays como corderos,
al Arca del Señor su madre pura.
Las sombras vio David: los verdaderos
ven los que os miran, riscos generosos
siempre risueños, siempre placenteros.
En coronado circulo orgullosos
bañados de luz mirays la Aurora
que ilustra los planetas luminosos.
O montaña sagrada! Quien no adora
tus margenes? O gentes. O naciones
corred, venid, y ved, la gran Señora.
O rusticos, o elados coraçones,
o tibios, o enredados, o encendidos,
o puros, o de todas condiciones,
Gustad un bien que excede a los sentidos.
Aqui se baña de Deidad el suelo”².*

¹ *Libro de la historia y milagros* Op cit Pàg 1

² Tercets “*Al sitio, imagen, y milagros no escritos de nuestra Señora de Montserrate de un monje de su casa*” in *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra Señora de Montserrate Añadense en esta nueva impresion setenta y un milagros que se han señalado entre los infinitos que han sucedido desde la impresion de 1605, a la de aora* Barcelona, Sebastián de Cormellas, 1627 Pàg 11

Un segle llarg més tard, doncs, l'obra de Pere de Burgos segueix despertant l'interès per la dolçor que respira la muntanya de Montserrat. Però com veiem, encara aquest gust agradós es banya en la deïtat del sòl, mostra de la simbiosi que es produeix en el renaixement català entre la religió i les tendències humanistes.

2. 1. 1. 3 - Antoni Brenach

Més tard, vers 1543, el monjo Antoni Brenach escriu un poema en llatí, titulat *Saxia*, que parla de Montserrat. D'aquesta obra s'ha dit que és una de les primeres vegades que un humanista s'atura per contemplar la natura sense témer els abismes, els horrors i els perills dels roquissars¹. Es tracta d'un fet encara força excepcional per a una època i una gent (els monjos) que predicaven el menyspreu del món: mig segle abans, el també monjo del monestir de Montserrat Joan d'Enguídanus havia compostat un cant a la Verge per tal de poder esdevenir enemic del món².

Antoni Brenach havia nascut a Vilafranca de Conflent i va morir a Montserrat l'any 1555. Sabem que havia demanat l'admissió al monestir en 1527 i que per tant coneixia la muntanya pel fet d'haver-hi viscut. Amb ell, com diu Farinelli,

“La Musa estaba despierta. Y los cantos y la gloria del Montserrat subían al cielo en la edad de los doctores renacentistas y cultores de la latinidad, devotos y creyentes en Dios y a la vez enamorados de Horacio y de Virgilio Y así, el ritmo de los hexámetros acompaña a la salmodia de las más sagradas preces litúrgicas”³.

Segons Farinelli, els versos del pare Brenach foren escrits a Valladolid, cap a 1543. *“El poema, otrora muy leído, servía de texto a los monjes y escolares del claustro para ejercitarse en la lengua de Virgilio; hoy apenas le recordamos, y vale, sin embargo, como documento del sentimiento de la naturaleza (del que comúnmente se cree que carecía la gente hispana antes de la revolución romántica) vivo en el pecho del humanista que contemplaba sus maravillas sin temer los abismos, horrores y peligros de las duras rocas que se erguían a las nubes y al firmamento”⁴.*

Es tracta d'un poema heroic-descriptiu de la muntanya concebut a la manera clàssica, amb un cert regust ovidià i influències virgilianes. La primera part de *Saxia* parla de la muntanya de Montserrat, la segona de la història de Fra Garí i la tercera del monestir. Aquí, evidentment, ens interessa de forma especial la primera part. En ella Brenach ens deixa veure com Montserrat és diferent de les altres muntanyes:

*“Per bé que arreu és Sàxia environada
de munts, com d'una tanca, s'esbadella,
xiroia, en mig de totes ses veines”*

¹ Farinelli, A. “Poesía del Montserrat” Op cit Pàg 126

² “Piadosa, nuestro abrigo/ madre del alto luzero/ tu holganza/ hazme, señora, enemigo/ deste mundo halaguero / y su memoria” (Citat per Alòs-Moner, Ramon d' “Poesía castellana a la verge per un hermità (sic) de Montserrat de la fi del segle XV” *Analecta Montserratensia*, vol VII Abadia de Montserrat, 1928 Pàg 375-376)

³ Farinelli, Arturo “Poesía del Montserrat” Op cit Pàg 126

⁴ Farinelli, Arturo “Poesía del Montserrat” Op cit Pàg 126

*“Hi lluu, però, tanta simetria,
tanta de formosor colpeix la vista
i delecta sa forma prodigiosa
tan plaentment a tots els qui l'admiren,
que apar assuajar la gran fadiga,
dels qui damunt el rocatam s'enfilen.
I encar un hom pot veure entre les roques
i al bell entorn de penyalars horrífics,
exuberància d'herbes i boscatges
verderejants d'immustigat fullatge
i perennal ufana, que ofereixen
paisatges encisants als ulls corpresos;
tant que un hom creu trobar-se als Camps Elisis
o a les Tempees Prades que cantaren
molt pietosos i inspirats poetes”¹.*

*“Amb tot, al peu mateix són albirables
els tupits llogarrets i les masies
que s'arrufen devora els camps ubèrrims,
i les verdors xamoses que humitegen
torrents i fontinyols. Però el que estranya,
que els senderons de dalt cap font no tinguin,
i als paratges mitgers de la Muntanya,
tan verdejants, cap deu no hi degotegi,
ans es nodreixin amb xifolls de pluja”².*

Els temes paisatgístics prenen especial importància davant de la vista que es troba des de diferents llocs. Així, des de Sant Jeroni,

*“(…) quisvulla
que hi ascendeix pot esbargir la vista
a tots els termes de la rodalia,
talment un benaurat si llambregava
l'Univers des de l'alt sojorn Olímpic”³.*

Del mateix cim, mirant cap a santa Magdalena:

*“S'escareix en amplíssims panorames,
si bé no tant com l'altre; el baix Cenobi*

¹ Brenach, A. *Saxia* Op cit. Pàg 12. Aquesta edició està rimada per Antoni Ramon i Arrufat, també monjo del monestir. Es dedica a Jaume Collrell, per ser-ne el primer editor en la llengua original. Conté notes biogràfiques sobre l'autor. N'hi ha una versió en Medina, Jaume. *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII (El Còdex Brenach de l'arxiu episcopal de Vic)*. Barcelona, Cuna Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. Pàg. 39-93 i 384-454.

² Brenach, A. *Saxia* Op cit. Pàg 30.

³ Brenach, A. *Saxia* Op cit. Pàg 30.

*n'és allunyat d'aquí com dos mil passos;
el camí és perdedô i d'esglaiadores
graonades. Ací la gent hi puja
per esguardar, davall les valls pregones,
els claustrs venerables que hi bastiren
en altres temps els monjos piadosos;
fins s'hi senten les veus, sens que es destruin,
de la gent de la plaça i del Cenobi;
i, ferida pels vents, les gents porugues
creuen sentir-hi sibil·lants espectres”¹.*

Brenach mostra el seu desencís quan descriu les ermites que no permeten fruir dels panorames. Aquest és el cas de Santa Helena², la qual

*“(…) com és environada
a l'horitzó, per encelades comes,
sols lluca migradíssims panorames,
car la massa rocosa de sant Dimas
no permet d'esplaiar la vista,
i els cimerols del Salvadó i de Tebes
l'esguard mortal del sol morent bandegen,
sense que pugui veure en la gran corba
els cavalls que el Tità sublim afua”³.*

En definitiva, poc més d'una dotzena de versos recullen tot el sentiment protopaisatgístic que Brenach fou capaç de transmetre a través de la seva obra:

*“Hom conta que cap altre Mont no es troba
semblant en tot el món, que pel paisatge
així formós els cors mortals enjoi.
Com més un hom se'l mira, més desitja
amb desig vehement tornar-lo a veure”.*

*“Mirant sovint els cims del Mont santíssim
les punyents amargors són bandejades;
i així mateix el tedi foragita
la visió freqüent de la Muntanya.
Si mai, alguns la prometença feien
de visitar ben tost l'Estage cèlic,
cap mena de descans tenir podrien
sinó en havent vingut, ni lleure poden
fins que els cimals de la celest Muntanya
han atès: fins aquest punt llur afecte*

¹ Brenach, A. *Saxta* Op cit. Pàg 39

² Suposem que l'autor es refereix a l'ermita de Santa Anna.

³ Brenach, A. *Saxta* Op cit Pàg 49

*a la Muntanya senten que s'adreça!
Però tantost les dolçfluents collades
se'ls dona d'ascendir, tant se n'emplenen
de celestial repòs i de dolcesa
que, dexeixint-se de la terra, els sembla
d'ésser arravatats als regnes summes
i d'asseure's als divinals cenacles,
creient copsar a dolls el cèlic nèctar”¹.*

2. 1. 1. 4 - Cristóbal de Virués

El nostre recorregut històric ens duu a aturar-nos en Cristóbal de Virués, que havia viscut durant més de vint anys al monestir. Cristóbal de Virués era nat, probablement, a València, vers 1550, on visqué, fins que morí vers 1609. De jove havia estat militar. El seu *Montserrat*, la primera edició del qual es va publicar l'any 1588, a Madrid, va rebre les lloances de Cervantes en un passatge del *Quixot*². L'obra en qüestió va ser reeditada a Milà l'any 1602, ampliant-se en 1609. Ha estat considerat un dels dramaturgs i escriptors més importants del grup d'escriptors valencians vinculats a la literatura castellana del Segle d'Or³.

Des del nostre punt de vista és extraordinàriament interessant de remarcar que, si bé Virués parlava dels “*helados y altos Pirineos fragosos (...) con mil peligros rigurosos*”, Montserrat tenia per a ell forma de piràmides que “*Bastan a divertir y dar consuelo/ a las más tristes almas y afligidas*”.

*“(...) allí extremó naturaleza
Todo lo más suave y más hermoso
Y todo lo que más mueve y aviva
La santa soledad contemplativa”*

I és que Virués parlava de Montserrat com d'una “*dulcísima montaña*”:

*“¡Oh peñas, más preciosas que diamantes,
Que zafiros, jacintos y topacios!
¡Oh plantas bellas, fértiles, fragantes
Que adornáis con tal regla sus espacios!
¡Oh cuevas más hermosas y abundantes
Que reales, riquísimos palacios!
¡Oh monte, para mí parte del cielo
En su santo y dulcísimo consuelo!”
(...)*

¹ Brenach, A. *Saxia*. Op. cit. Pàg 124.

² *Diccionari biogràfic* Barcelona, Albertí, Editor, 1970 El Montserrat de Virués és un dels tres llibres que el Barber cita al Capellà, del qual diu “*Todos estos tres libros son los mejores que, en verso heroico, en lengua castellana están escritos, y pueden competir con los más famosos de Italia guardense como las más ricas prendas de poesía que tiene España*”. Per això aquesta obra es va salvar de la crema (Cervantes, Miguel de : *Don Quijote de la Mancha* Madrid, Cupsa editorial, 1977. Pàg 80)

³ “Cristóbal de Virués” en *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, diversos anys.

“La belleza, la gala y compostura
 De toda la montaña es admirable.
 La varia y hermosísima espesura
 No puede ser más linda y agradable:
 La eterna y fertilísima verdura
 Es en extremo dulce y deleitable;
 Hasta los riscos ásperos y yertos
 Estan de flores y árboles cubiertos.
 Los riscos cuyas cimas hasta el cielo
 En forma de pirámides subidas,
 Bastan á divertir y dar consuelo
 A las más tristes almas y afligidas;
 Que, ora cubiertos de importuno hielo,
 Ora se muestran verdes y floridos,
 Sólo el orden y traza de su asiento
 Cuando es de admiración es de contento”¹.

Virués descriu Montserrat com un “hermoso monte” on la llum del sol al sortir del mar hi reverbera, un lloc al qual cap altre iguala “En belleza admirable y en regalo”. Amb ell, certament, trobem una claríssima imatge agradable de la muntanya. De manera que els autors que hem estudiat fins ara -Pau, Brenach, Virués i Pere de Burgos- donen una certa imatge, una nova imatge, a la muntanya de Montserrat. Amb ells arribem a la segona meitat del segle XVI. Des d'aquell moment, els temes i les formes de la muntanya són ja establerts: d'altres vindran després d'ells i diran una altra vegada això que aquests ja han dit. En aquest punt veiem clarament com s'ha produït un procés de formalització de la representació de la muntanya montserratina, procés molt clar i segurament ajudat per un context que venerava l'obra impresa fins al punt que l'opinió d'un *clàssic* passava per sobre de la mateixa evidència empírica de certs fets. Més endavant parlarem dels models que tots aquests autors tenien al cap i que feien bella la muntanya de Montserrat. De moment, però, hem de continuar el nostre repàs dels tòpics que suposen un sentiment paisatgístic més repetits pels escriptors que els segueixen.

2. 1. 1. 5 - Els autors posteriors

Els autors dels quals hem de parlar en aquesta segona part, amb comptades excepcions, varen escriure menys, quantitativament i qualitativament, que els seus *mestres*, però això no vol dir que no n'haguem de parlar.

El primer autor de qui caldria parlar en aquesta segona fase és **Pere Gil** (1551-1622), jesuïta, doctor en teologia i censor de la Inquisició reivindicat pels geògraf com un dels seus primers col·legues catalans. Per a ell, la muntanya de Montserrat és la més bella del món, i aquest fet el posa en la mateixa línia dels autors estudiats anteriorment:

“La Montaña de Mont Serrat es toda rocas serradas es per part (sic) de manresa la mes hermosa que sia en lo mon; aparen las rocas orguens.

¹ Citat per Farnell, A “Poesía del Montserrat” Op cit.

Tota ella ò es alzinas y Roures y arbossos altíssims, o Rocas serradas: y entre ellas roures y alzinas, cosa verdaderament maravellosa, y digna de ser vista: y no y ha tal en lo orbe, etc.”¹.

L'any 1603, **Francisco Diago**, membre de l'orde dels Predicadors, lector de teologia i qualificador del tribunal de la Inquisició de Barcelona, publica la seva història dels antics comtes de Barcelona. En ella parla de Montserrat com d'una,

“(…) cosa que hoy es tan insigne y celebre en todo el Orbe. Es pues una montaña a siete leguas de Barcelona y a otras tantas del mar (...) levantada en tanta manera que a puesta de sol se descubren desde su cumbre por Tramontana los Pyreneos y por Mediodia los de Mallorca (...) regalada de las aguas de muchas christalinas fuentes: ennoblecida de abundancia de yervas medicinales: privilegiada entre todas las montañas del Orbe con los peñascos, riscos, y escollos tan vistosos y señalados de que esta ceñida y quajada su espacioso circuyto de onze mil passos, haciendo una figura como de Sierra, que parece averla criado Dios con particular providencia y singular acuerdo para algun señalado servicio y culto suyo, aunque antiguamente los Gentiles le dedicaron y consagraron al profano delos suyos falsos como lo dize Hieronymo Pau (...)”²

També en aquesta línia trobem una obra important, la Crònica (1609) del benedictí **Antonio Yepes** (Valladolid, 1554-1618), obra que no pretén descriure Montserrat, però que en parla i, encara que sigui poc, ens serveix de testimoni d'aquesta nova realitat ecosimbòlica. L'interès de l'obra d'aquest eclesiàstic es troba en la valoració positiva i en termes de bellesa que fa de l'aigua que corre pel nostre massís:

“(…) de los riscos y breñas que están junto a él [el Llobregat] caen diferentes fuentes y arroyuelos, que después que han fertilizado y dado abundancia a lo bajo de la montaña y recreado la vista, acrecientan las aguas del rio principal; pero lo alto del monte es falto de agua y las fuentes son raras”³.

En Yepes -com també en Argaiz- és molt clar que el que escriu ho ha llegit en altres llocs, especialment quan afirma que els autors que ell ha repassat parlen de les herbes que s'hi troben⁴. Malgrat haver escrit molt poc, els seus mots són molt significatius perquè per a ell Montserrat recrea la vista i és alegre i vistosa.

El doctor en dret **Jeroni Pujades** (Barcelona, 1568-1645), per contra, va escriure força sobre Montserrat, però el que havia escrit va restar sense sortir a la llum pública fins

¹ Iglésies, Josep: *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya seguit de la transcripció del Llibre primer de la historia cathalana en la qual se tracta de Historia o descripció natural, ço es de cosas naturals de Cataluña segons el manuscrit de l'any 1600, mèdit, del Seminari de Barcelona* Barcelona, Quaderns de Geografia, I, 1949. Pàg. 192.

² Diago, Francisco de (Frai) *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona*. Barcelona, casa Sebastian de Cornellas, 1603. Pàg. 69.

³ Yepes, A. *Crònica general de la orden de San Benito* Madrid, Ediciones Atlas, 1959. 3 Toms. Edició original de 1609 Pàg. 172.

⁴ “Todos ellos dicen que están llenos de hierbas provechosas y medicinales, y el mismo aire que corre es puro y saludable, que no quiso la naturaleza que en esta sagrada montaña hubiese cosa baldía y por de más; toda ella es alegre, toda apacible, toda vistosa, toda de provechos ()”. (Yepes, A.. *Crònica general de la orden de San Benito* Op cit. Pàg. 172)

al segle XVIII. De qualsevol manera val la pena de retenir la seva visió. Montserrat, que no és més alta que Sant Llorenç, i que és una branca del Pirineu, es troba,

“(…) sola y esenta de compañía de otros montes. En la propia manera que en un anillo de oro igual por todas parte[s] se pone una esmeralda, encaja un rubí ó diamante que con relevarse sobre la sortija la hermosea y embeleza, así podemos decir que la piedra preciosa que ilustra y adorna á Cataluña es la montaña de Monserrate, que enciera en sí aquella sagrada imagen”.

Sembla inaccessible, *“(…) pero la belleza del orden que puso Dios en él por medio de la comun madre naturaleza, el deleite que se recibe en mirar su rústica compostura, suspende los ánimos y embellece los sentidos para que no sientan el cansancio y fatiga de la subida. Lo que mas admira es, que siendo tan áspera y llena de peñascos, nacen entre ellos mil variedades de flores (...)”*¹.

Després de Jeroni Pujades, el nostre repàs de les descripcions de Montserrat ens duu a una obra *rara*² que només es pot consultar a la Biblioteca Nacional de Madrid. Es tracta de la *Descripcion general de la montaña de Montserrate* del monjo benedictí, resident a Mallorca, **Juan de Campos**. Campos comença situant la nostra muntanya a set llegües de Barcelona i dient que cap de les elevacions que l'envolten la superen³.

“La compostura, y fabrica della se representa a los ojos de diversas, y admirables peñas, pero realmente toda la montaña es una peña, y nace de una rayz, como lo muestran sus torrentes, o arroyos; su aspereza es grande, y a los que la miran de lexos parece cosa inaccessible, y que de ninguna manera puede ser habitada, ni pisada de pie humano, mas es tan notable su compostura, y tan hermoso el orden y concierto de su fabrica, que llegados a caminar por medio de sus riscos; en lo mas fatigable dellos hallan tanta admiracion y consuelo, que les alivia, y descansa del trabajo, que promete su dificultosa subida. Pero a quien no descansara el cuerpo, y regalara el alma, ver esta inmensidad de rocas y peñas, vestida de altos, y hermosos arboles, coronada de tiernas, y hermosas flores, cuya variedad, y muchedumbre matizada de tantos, y tan bellos colores, dexa satisfecho el gusto, y desseo, mostrandose en forma de compuestos, y adornados jardines, y verdes y deleytosas florestas. Y no solo se engendran estas arboledas enlas partes donde parece que la disposicion, y algun poco de tierra dan lugar para ello, pero tambien en lo mas escabroso y aspero, en

¹ *Crónica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII por Gerónimo Pujades, doctor en derecho, natural de Barcelona, y catedrático de su universidad literaria. Segunda parte, que el autor dejó inédita y se publica con real licencia* Barcelona, Imp de José Tomer, 1831 8 volums Llibre XII, cap XIV, pàg 366-367

² Diem rara perquè així ha estat qualificada en l'organització per sales de la BNM

³ *“() y aunque esta escelsitud de rocas, y peñas milagrosas, por el asiento, y compostura dellas, està rodeada de otras montañas, ninguna se le llega ni arrima, y ella esta porsí (sic) sola, exempta, y como señora de las otras, a quien estan mirando tan humildes, y llanas, que lo parecen desde estas cumbres, aunque son altas, y de mucha aspereza”* (Campos, Juan de *Descripcion general de la montaña de Montserrate, y descubrimiento de la Imagen de Nuestra Señora Dedicada al Illmo Señor Don Diego Escolano Obispo de Mallorca, del Consejo de su Magestad* Mallorca, Imp Vidua Piza, 1657 Pàg 1)

medio de las peñas, y riscos puros y sin tierra, se veen viciosos, y levantados arboles, y ervas (sic) saludables, y flores cuyo jardinero es el cielo, plantandolas, y regandolas de su mano, pues solo él puede suplir la falta de agua que ay en las cumbres de esta montaña, no porque entre sus peñas no se engendren fuentes, pero su division, y aparatamiento, da lugar para que escondidamente sin salir arriba se suman, y baxen por las entrañas de las mismas rocas; como se ve en una fuente que esta bien alta a la parte de Santa Cecilia (...) cuyas aguas se sienten caer entre dos riscos (...)”¹.

“Cerca deste nacimiento se hallan concavidades, y cuevas espantosas, donde algunos con menos animo que curiosidad han intentado a entrar, y se han buuelto a salir sin ver el secreto fin que aquella maravilla encierra, contentos con dezir que bien a dentro se siente el sonoro ruido de algunas aguas que corren, las cuales no deven de ajudar poco ala verdura eterna con que se concervan (sic) los arboles, y yervas (sic) de la montaña, y no es solo esto lo que la hermosea, y adorna, pero la misma descomposicion de los riscos, y el diferente (sic) assiento, que tienen en su proporcion elevada, y alta, viene a hazer una composicion milagrosa, tan llena de hermosura, que arrebatá el alma a la contemplacion divina, viendo que por muchas partes se levantan unas rocas tan altas de tan agradable forma, y tan yguales en distancia, que aiudadas de las peñas tajadas, y pendientes (sobre quien tienen su assiento) parece que la omnipotencia divina ha fundado aqui una Ciudad grande, con su muralla fuerte, y torreada, llena de baluartes, y garitas, donde habiten, y pelleen (sic) soldados suyos contra los exercitos del infierno. Las peñas son toscas, y dificultosas de labrar, tiran algo a la naturaleza del jaspe, y lo ay en ellas aunque bronco, y grossero; creese que si se pusiesse diligencia sin mucho trabajo se hallaria de lo muy fino. Finalmente todo lo que esta santa montaña en si contiene es admirable, raro, y peregrino, y una muestra, y señal que Dios ha puesto en ella de quan agradable le es la veneracion en que aqui se tiene la Imagen de su gloriosissima madre, pues parece que crio con mayo, y cuydado particular esta tierra, tan llena de maravillas, y milagros, para archivo, y deposito deste santuario, donde siempre le cantan alabanças”².

En aquest punt, Campos assegura que parlarà més de la “*descripcion*” de la muntanya en tractar les ermites. D’aquesta manera, algunes de les ermites presenten, des del seu punt de vista, visions agradables, tot i que “*Gozan las hermitas de hermosas, y alegres vistas, unas mas que otras, ay en todas ellas capillas (...)*”³. La descripció de Campos, com veiem, segle i mig més tard, segueix fil per randa la de Pere de Burgos, amb petites modificacions.

¹ Campos, Juan de *Descripcion general de la montaña de Montserrate* Op cit pàg 2

² Campos, Juan de *Descripcion general de la montaña de Montserrate* Op cit Pàg 3

³ Campos, Juan de *Descripcion general de la montaña de Montserrate*. Op cit Pàg 53.

El mateix any que Campos publicava la seva obra a Mallorca, a Girona veia la llum el *Jardín de María* del pare **Narcís Camós**. Parlant de Montserrat, aquesta obra deia:

“Teniendo pues tantas excelencias esta gran Señora, y tan abiertas las puertas de su misericordia: recibe tantos favores el mundo por ella en estos montes, quedando no solamente tan particular en esto sino tambien en la fabrica con tan bella disposicion, que en pocas partes del mundo se ve otro semejante. Bien parece que puso el Cielo tanta particularidad en estos montes para que quedassen perpetuadas las memorias de los movimientos que en la muerte de Christo hizieron las peñas de que habla San Matheo; pues como dizen algunos, fueron estas las que en España lo hizieron; por lo qual si entonces enseñaron con tales efectos el sentimiento de la muerte del Señor, y Creador universal de todas las cosas; despues del tiempo se vistieron de universal alegria descubriendose esta tan milagrosa Imagen en ellos, como se verá haviendo hecno una breve descripcion de su sitio: cuyos montes tienen cuatro leguas de circuito, y estan adornados de muchos arboles cuyo Jardinero es el Cielo, pues el suple la falta de aguas que para sustentarse necessitan en sus cumbres principalmente; y aunque es verdad que hay fuentes: pero estan muy distantes, y assi se sumen, y baxan por las entrañas de las peñas, y rocas sin salir arriba, por lo qual admira à quien lo considera, y pasma à quien lo ve”¹.

Per a Camós, les penyes tenen forma serrada i tota la muntanya, vista de lluny, sembla inaccessible. En canvi,

“(...) sossiega mucho à quien habita en ellos, el ver tan grande concierto, y orden en sus caminos: y en descubrir tanta diversidad de flores. Con esto se alegra la vista, y pregonando todo quanto tienen maravilla: dexa llenos ne (sic) devocion, à quien con atencion les mira”
“Quedando pues tan bellos dichos montes, excede sin duda en hermosearles, el tesoro que encierran desta tan devota Imagen (...)”².

Les flors, el concert i la simetria duen el pare Camós a parlar d'unes muntanyes que qualifica de belles. Ara bé, el que les feia més belles era la verge que acollien.

El proper autor de qui cal parlar és **Gregorio de Argaiz**, *cronista de la religión de San Benito*. La seva *Perla de Cataluña* es va publicar a Madrid, l'any 1677. Es tracta d'una història de la muntanya i del santuari que comença explicant l'escenari on se situen els fets. Aquest lloc és per a Argaiz agradable i formós, malgrat que ja sap que a Amèrica hi ha llocs més propicis per a la natura humana i d'influències més nobles sobre les persones:

¹ Camós, Narciso: *Jardín de María plantado en el principado de Cataluña. Enriquecido con muchas imagenes de esta Celestial Señora; que como Plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el Cielo, y adornado con tanta muchedumbre de Templos, y Capillas dedicada à su Santísimo Nombre, que son entre todas mil treinta y tres*. Girona, 1772. La primera edició és de 1657. Pàg. 280.

² Camós, Narciso: *Jardín de María plantado en el principado de Cataluña. Enriquecido con muchas imagenes de esta Celestial Señora; que como Plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el Cielo, y adornado con tanta muchedumbre de Templos, y Capillas dedicada à su Santísimo Nombre, que son entre todas mil treinta y tres*. Girona, 1772. Primera edició 1657. Pàg. 280.

“(…) porque si bien portapapeles, y seguras cartas de marear, que nos ha dado la Fè, tiene ya noticia España, y entrambos Emisferios, de otro Polo mas propicio, y favorable a la naturaleza humana, y de influencias mas nobles, que predominan a las almas, y a los cuerpos, y llevan a su devocion los afectos mas arrebatados, hale servido el tiempo de espesas nubes, y vapores gruesos, que no les ha permitido a otros el descubrir su agrado, ni el registrar su hermosura, y menos el origen”¹.

Per a Argaiz, Montserrat, semblaria, a primer com d’ull, un lloc estèril, però vist des d’un altre punt de vista resulta ser un jardí o un bosc espletós², imatge aquesta que, com veurem, era una de les més utilitzades per parlar del nostre massís. Argaiz es preocupa per la vista que es pot trobar des de cadascuna de les ermites i no sembla deixar-se espantar pels cingles, ni tan sols pels de sant Dimes³. I és que, per a ell, tot i tenir una visió de Montserrat com a desert eremític, la muntanya no deixa de ser bella també pel fet de ser muntanya:

“No ha sido menos hermosa esta Montaña por Montaña; pues antes por su altura tienen sus habitantes andada una jornada para el Cielo, y para mas presto avvicindarse en aquella Celestial Ciudad con los Angeles, desencarcelados en las estrechuras del mundo, y sueltos de tan pessados grillos, y cadenas que nos arrastran, quales son las passiones del cuerpo. Què regalo no dixera San Gerónimo de la soledad, si viera este serrado monte!”⁴

Amb tot, aquesta bellesa de la muntanya, en l’obra d’Argaiz, es posa al servei de l’accés al món diví al fugir de les *pasiones del cuerpo*.

Pocs anys més tard, l’any 1685, **Manuel Marcillo**, jesuïta i olotí, va publicar, a Barcelona, la *Crisi de Catalunya*. Es tracta d’una obra que pretén restablir el prestigi del Principat i que, posada a la tasca de parlar de coses positives i favorables del nostre país, Montserrat serà una d’elles.

Situada al mig del Principat, des de la muntanya es veuen Eivissa, Mallorca i Menorca. Marcillo també diu que els seus cims semblen núvols posats al cel i que, tot i l’esforç que costa arribar-hi, l’esgotament desapareix en contemplar l’ordre i la composició que la formen:

“Es tan alta, y pedregosa, que parecen sus riscos ser nubes puestas en el ayre, cerca del Cielo de la Luna. Y aunque dà grande trabajo subiendo a ella, quitase con el deleyte de mirar, y contemplar la orden, y

¹ Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña, historia de nuestra señora de Monserrate* Madrid, Imprenta de Andrés García de la Iglesia, 1677 Pàg 1

² “() mirado por una parte, es un pardo, y pelado risco, por otra parte parece un jardin, y bosque frondoso, lleno de arboles, de yervas olorosas, y diversas flores, de que se forman sus eras, a cuyo riego acudio su Autor, y despues el arte, con diversidad de fuentes, y cisternas, que ayudan a lo vegetativo de las plantas” (Argaiz G de *La perla de Cataluña* Op cit. Pàg. 1)

³ Així, parlant de Sant Benet diu “Esta [ermita] de San Benito, aunque no goza de tan larga vista como las passadas, tiene el cielo apacible, y goza en el invierno de muy buena solana” Més endavant “Desde la dicha Hermita de San Dimas, y sus miradores, se comiença por Levante a derribar una caida, y despeñadero muy grande, aunque apacible a la vista, por la mucha arboleda, que le viste, y le compone ()” (Argaiz, G de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 289)

⁴ Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 290

compostura que ay. Es cosa maravillosa, ver entre los riscos, y piedras, las frescuras, y arboledas que ay, que no parecen sino unos compuestos jardines. Parecen los riscos, y peñas tan hermosos, como si se mirasse una Ciudad edificada en grande altura, y muy cercada de torres, y murallas”¹.

Tot i que no fos català, en el nostre repàs cal parlar de **Pere de Marca**, perquè va ser un autor molt llegit per l'élite catalana. Cap a final segle XVII, aquest pirinenc que havia de fer carrera a París i que participà en la reestructuració de la frontera hispano-francesa després del Tractat dels Pirineus, publicava la seva *Marca hispanica*, una obra escrita en llatí que consta de quatre llibres. Els dos primers parlen de geografia, el tercer d'història i, a més, hi ha una notícia del monestir de Montserrat i de la llegenda de Garí². En aquesta, Pere de Marca parla de l'artifici de la natura per vestir Montserrat. Per a ell, les muntanyes que formen el massís, per sobre del nivell del monestir, són columnes:

“D'aquest planell, i per la part posterior de les edificacions, alterosos penyals en fila i en forma de columna aixequen la seva testa, als cims dels quals algunes persones s'esforcen a pujar per fatigoses i estretes escales cavades a la roca, i altres, per anfractuositats de la muntanya i per senderons pedregosos. Allí mateix queda la muntanya partida en dues parts, com si fos tallada amb una serra, d'on li ve el nom, elevant-se en continus penyals, amb una afrau que s'allarga entre dues carenes gairebé travessada pel mig per un torrent que baixa de dalt de tot, inflat per l'aigua que porta a causa dels ruixats que cauen a les vessants que hi conflueixen; hom l'anomena la Vall Mal (...)”³.

En canvi, vist des del sud, el massís té un altre aspecte:

“Es veuen contínues penyes agudes, completament pelades o cobertes de vegetació, que s'aixequen amunt, i impedeixen al vianant tota esperança de seguir el camí degut a l'aspra del terreny, si no és fins que, acostant-se al començ del camí principal, s'obre pas fent una volta per aquest costat de la muntanya, i arriba fins al que avança pel declivi de la part oriental arran de les penyes en agulla, com ja diguérem. Caminant per aquesta sendera tortuosa, un cop s'ha arribat als llocs més alts, es frueix d'una deliciosa vista sobre les terres immediates fins a la comarca del Penedès i les muntanyes que voregen el Camp de Tarragona. Per la banda nord hi ha un camí més planer, sempre verdejant amb les frondes ubèrrimes dels arbres, on tot és un encant dels ulls per les diverses figures de les roques, que s'eleven com agulles a cada moment, aquí com un castell voltat de torres, allí com les flautes d'un orgue, o amb altres formes diverses, degut al treball admirable de l'erosió de la joganera naturalesa.”

¹ Marcillo, M. *Crisi de Cataluña, hecha por las naciones extranjeras* Barcelona, Imp de Mathevat, 1685 Pàg 30

² De la introducció de Joaquim Icart a Marca, Pere de *Marca Hispànica (o País de la frontera hispànica)* Versió catalana de Joaquim Icart Barcelona, Llibreria Josep Sala i Badal, 1965

³ Marca, Pere de *Marca Hispànica* Op cit Pàg 249

Per a Pere de Marca, el Montserrat pelat i aspre acaba essent un *encant per als ulls* a causa de les figures de les roques. El mateix sentit el trobem també en una obra que es conserva igualment a la Biblioteca Nacional de Madrid. Es tracta d'una obra de **Francisco de Ortega**, titulada *Poema heroico*. L'edició d'aquest poema va ser datada per Palau i Dulcet a Anvers l'any 1690. Ortega era frare, predicador de sa majestat i "*Monge professo del mesmo Sanctuario*" de Montserrat. El llibre va ser dedicat a la "*Christianissima rerna (sic) de Francia*". Veiem-ne alguns versos:

*“Esta pues encumbrada sin rezelo
Primera de los orbos marabilla,
Ultimo coto, que divide el Cielo,
Montaña, que ostento la mejor silla;
(...)”*

*“Asciendese del Monte á la eminencia,
(Por la parte de Oriente caminando)
Por siempre ameno risco en la parariencia,
Que verdores, y fruto esta ostentando;
Ofreciendo en Divina probidencia
Amenidad frondosa en Monte blando;
Conque (sic) encendido topa el Peregrino
Anticipando bien en el camino”.*

*“Quien por Ocaso al Monasterio viene
Por pielagos de campos no alterables,
Mas feliz rumbo de montañas tiene
En planicie, y verdores deleitables;
Y aunque á la vista immenso sepreviene (sic)
Copete de obeliscos formidables;
Surva seguro en su Verdor Vizarro
El que inventó Minerva triumphal Carro”.*

*“Breves pensiles, en su ser hermosos,
Ocupan lo restante de la plaza [del monestir]
Que para ser amenos, y frondosos
Del monte la Aspereza no embaraza;
Con adornos de Flores belicosos
Con ellos el Combento aqui seenlaza (sic);
Porque viva del culto Ministerio
En eterno verdor el Monasterio”¹.*

Com hem vist, els riscos són amens en la seva *parariencia*. Dos anys més tard, a Barcelona, es publicava l'*Epitome historico* del clergue **Joan Gaspar Roig i Jalpí**, que

¹ Ortega, Francisco de *Poema heroico* [*Historia del origen, antigüedad, e invencion de nuestra senora (sic) de Monserrate, y descripcion de su sagrada montana (sic), y heremitorio*. Sense cap dada. Conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid, signatura R 5380. En l'obra figura escrit amb bolígraf. "Amberes, 1690". La fitxa bibliogràfica informa que aquestes dades són tretes de Palau y Dulcet. Pàg. 6, 10 i 19.

parla de Montserrat com d'una de les majors meravelles de Catalunya i que coincideix en el mateix sentit ecosimbòlic que hem vist en els darrers autors:

“Una de las mayores maravillas que se hallan en el Principado de Cataluña, es la Montaña serrada, distante de la Ciudad de Barcelona espacio de siete leguas (...) camino todo muy llano, y tan ameno, que todo el es la misma delicia hasta llegar al pie de la subida la qual aunque larga no es muy fatigosa, pero siempre deliciosissima; porque se descubren mucho Mar, no pocos Rios, Campos, Viñas, arboledas, y Lugares grandes, y pequeños, infinitas casas campestres algunas, como palacios, y tan cerca la una de la otra, que de lexos parece que componen la mayor Ciudad del mundo. En tiempo de Primavera se hallan infinitas hiervas medicinales, romeros, arrayanes, tomillos, espliego, y otras varias especias: retamas, otras flores odoríferas cuyo olor suavissimo recrea el olfato, como su hermosa vista”¹.

Aturem-nos un moment per remarcar que tant en Argaiz com en Marçillo o Ortega es repeten alguns dels tòpics que ja hem vist esbossar-se en el Renaixement. D'altra banda, convé dir que l'obra de Pere de Marca, tot i mantenir-se dins del mateix conjunt de sentit ecosimbòlic, mostra un lleuger distanciament quant als temes que els autors d'aquesta banda del Pirineu havien situat com a centrals: no oblidem que ell era ciutadà francès. En canvi, en la llengua de l'estat veí trobem dues obres redactades en francès i publicades a principis del segle XVIII que conserven el mateix sentit ecosimbòlic que fins ara hem estat repassant. Els dos autors, aparentment espanyols, publicaren a França i a Bèlgica obres en què es parla de Montserrat. El primer cronològicament fou **Juan Alvarez de Colmenar**. Per a ell, un cop al cim de Montserrat, les altres muntanyes semblen al nivell de la plana, des d'allà s'arriba a veure les Balears i la seva forma serrada en justificaria el nom:

“Le Mont-Serrat est une montagne de la Catalogne, célèbre pour sa hauteur prodigieuse, mais plus encore a cause d'un lieu de dévotion (...) Elle s'éleve si fort au dessus de toutes les montagnes voisines, que quand on est arrivé sur sa cime, elles paroissent presque être au niveau de la plaine, & l'on découvre non seulement toute la campagne jusqu'a Barcelone, que en est a sept bonnes lieues, mais aussi bien avant dans la mer, jusqu'aux Iles Baléares, qui en sont a soixante lieues de distance. Elle est presque toute de rochers escarpez, qui sont pointus & elevez, en maniere de dents de scie, ce qui, comme on croit, lui a fait donner le nom de Mont-Serratus, Mont-serrat (...)”².

L'altre autor que ens interessa és **Lluís Montegut** que publicà a Tolosa de Llenguadoc la seva història de Montserrat, l'any 1739. El seu cognom ens fa pensar que Montegut era català, tot i que no ho podem afirmar; el que sí sabem és que havia estat

¹ Roig y Jalpi, Juan Gaspar *Epitome historico de la muy ilustre ciudad de Manresa* Barcelona, Jaume Suná, 1692. Pàg. 77

² Alvarez de Colmenar, Juan *Les délices de l'Espagne & du Portugal, où on voit une description exacte des Antiquitez, des Provinces, des Montagnes, des Villes, des Rivieres, des Ports de Mer, des Forteresses, Eglises, Academies, Palais, Bains, &c de la region, des moeurs des habitants, de leurs fêtes, & généralement de tout ce qu'il y a de plus remarquable Le tout enrichi par de Cartes Geographiques, très-exactes & de figures en Taille-douce, dessinées sur les lieux mêmes* Leide, Chez Pierre Vandera, 1715. Pàg. 605

religiós de l'abadia de Montserrat¹. El llibre està dedicat a “Madame Première de France”, l'altesa reial. En la seva primera part Montegut es proposa descriure la muntanya, el monestir, les ermites i l'església. A la segona, es parla de la història de Garí, una història que semblarà “(...) fort extraordinaire dans ce siecle où l'on est si incredule sur le fait des miracles”².

De Montserrat, Lluís Montegut en diu més o menys el mateix que n'havia dit Alvarez de Colmenar:

“Cette montagne est entourée de plusieurs autres, mais elle est entièrement séparée en son circuit qui est de quatre lieues. Elle s'éleve au-dessus de toutes celles qui l'environnent, & a son sommet elle se divise en plusieurs rochers escarpez, d'une telle hauteur, que lorsqu'on jette de là les yeux sur les rochers et sur les montagnes voisines, on ne les apperçoit presque pas, & on les confond avec la plaine. Quand l'air est serain on découvre de ces pintes les Isles Baleares ou Majorque & Minorque, quoiqu'elles en soient éloignées de deux cents milles”³.

Vista de lluny la muntanya sembla horrorosa, però la simetria, la forma que té i el fet que estigui coberta de flors i arbres la fan diferent del que d'antuvi haviem pensat.

“A regarder de loin le Mont-Serrat, il semble que ces différentes pointes de rochers sont plusieurs montagnes escarpées, dont l'aspect a quelque chose d'affreux. Mais quand on est assez près pour en découvrir la forme & la situation, on voit une même roche divisée en plusieurs pyramides, qui sont comme une enceinte, rangées avec tant de symetrie qu'on diroit que c'est un ouvrage fait a la main. Ces rochers sont couverts d'une infinité de fleurs, qui peuvent disputer pour la beauté avec celles des parterres les mieux cultivez; & ce qu'on aura de la peine a se persuader, c'est que malgré la dureté du rocher, & l'injure des saisons, elles se conservent toujours dans leur éclat & ne se flétrissent point de toute l'année. Celles que l'on y remarque le plus communément sont l'oeillet simple, l'aiglantine & la violette”.

“Une infinité d'arbres d'une frosseur surprenante sortent des fentes de ces roches, quoiqu'il n'y paroisse point de terre ni d'humour; mais les plus gros chênes naissent dans ces lieux si secs, & l'on en voit une grande quantité, non-seulement au bas de la montagne, mais même sur les plus hautes pointes des rochers: ces arbres conservent leur verdure toute l'année, de sorte qu'il semble que le Maître de la nature ait répandu une benediction particuliere sur cette montagne en faveur de la Sainte Vierge qui y est honorée de tous les fidelles”⁴.

¹ Per gentilesa del senyor Josep Massot i Muntaner hem sabut que Montegut era procurador de Montserrat a França.

² Montegut, Louis *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat, avec la description de l'Abbaye, & des Hermitages* Tolosa, Imp de N Caravone fils, 1739 Prefaci

³ Montegut, L. *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat* Op cit Pàg 1

⁴ Montegut, L. *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat* Op cit Pàg 3

Per a ell cal anar a Montserrat, però “(...) *il ne faut point la fantaisie de voyager en forme de dessein, ou que la curiosité de voir des Provinces éloignées nous y conduise*”¹, expressió fervent dels motius per sortir de casa sota la llum del menyspreu del món que hem tractat en un altre lloc.

En aquest repàs històric no podem passar per alt l'*Epitome històric de Pere Serra i Postius* (Barcelona, 1671-1748), religiós i mercenari, per a qui la mateix elevació de la nostra muntanya feia “(...) *inferir lo delicioso de su vista* (...)”:

*“La extraordinaria figura de la Montaña, y de sus peinaos riscos, la manifiestan como impenetrable, è inaccessible, no solo á quien la mira de lejos, pero aún de cerca; pues quando mas se le avecina la curiosidad para reconocerla, parece que mas se aleja la esperanza de lograrlo; y que el camino que và hàcia el Monte, conduce à mirarle de mas cerca; pero no à subirle: y sin embargo se consigue, no solo à pie, y à cavallo, sino tambien en coche, hasta dentro de los Atrios del Monasterio; siendo el camino deliciosissimo, por lo estendido de la vista en muchas partes, y por lo frondoso, y variado de los Arboles, Plantas y Flores”*².

Per a Serra, la vista des de Montserrat és delitosa; a més, la muntanya té forma de columnes o piràmides que la fan admirable,

“(...) parecen sus peñas pilones de azucar: y en efecto hai muchas, de quienes se verifica, proporcionalmente, la expressada semejanza”

*“Estos riscos, entre lo frondoso de sus Arboles, hacen mas admirable la estrañèz, y plausible la vista; pues se le ofrecen como estendido Anfiteatro de matizados obeliscos”*³.

La muntanya es divideix en dues parts, separades per la Vall Mala o Vall de Santa Maria, “(...) *de donde en tiempo de lluvia se despeñan en varios saltos las aguas, que resonando en aquellas concavidades, dan tanto gusto á la vista, como horrores al oído*”⁴. Cal que remarquem el fet que Serra dóna una de les primeres descripcions de la part de ponent de la serralada i veu com aquella zona de la muntanya té dues parts clarament diferenciades: una, semblant a les altres; i l'altra, completament original:

*“Por el lado Occidental hasta casi media falda, ofrece à la vista un objeto comun à los demàs montes; pero de media falda arriba le visten los peñas-cos Piramidales como en las demas partes; aunque con mayor fragosidad, y aspereza; pues no solo se vè en ella Hermita alguna; pero ni se permite tratable à planta humana”*⁵.

¹ Montegut, L. *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat* Op cit Pàg 155

² Serra y Postius, Pedro *Epitome històric, del portentoso Santuario, y Real Monasterio de Nuestra Señora de Monserrate* Barcelona, Josep Giralt impressor i llibreter, 1742 Pàg 4

³ Serra y Postius, Pedro *Epitome històric* Op cit Pàg 6

⁴ Serra y Postius, Pedro *Epitome històric* Op cit Pàg 6

⁵ Serra y Postius, Pedro *Epitome històric* Op cit Pàg 7

Amb Serra i Postius, la regió que avui dia anomenem les Agulles ha estat descrita, però encara segueix submergida en els tòpics que la fan inhabitable, fragosa i aspra. A més, és *com les altres muntanyes* tot i que la seva morfologia sigui més o menys la mateixa que la zona que rodeja el monestir. Per tant, el que feia diferents aquestes dues parts no era només una diferència física, sinó fonamentalment simbòlica. En Serra i Postius, la potència de la construcció social de la imatge de Montserrat sembla anorrear la seva percepció del lloc, però en realitat, com hem vist, es tracta d'una qüestió de representació dins d'un món ecosimbòlic.

A final de segle XVIII, **Antonio Ponz**, pensionat de la Companyia de Jesús, secretari de Sa Majestat i de la Real Academia de San Fernando i membre d'algunes de les societats més importants d'aquells anys, publica el seu *Viage de España* (que anava dedicat a Campomanes). De pas per Montserrat, diu que *“No se puede negar que el todo de este Santuario, y prodigioso monte, ya se considere por la devocion, ó por los caprichos de la naturaleza, es de lo mas singular que puede verse”*¹. A nivell paisatgístic interessa retenir que,

*“Está situado dicho Monasterio en un vallecito muy frondoso, con vista desembarazada á la Ciudad, al mar, á la campiña &c. Todo aquel ameno distrito se halla revestido de diferentes árboles, y arbustos, que lo hacen sumamente agradable”*².

Tots els autors que hem vist fins aquí han mostrat una certa estima per la muntanya de Montserrat, malgrat que a alguns d'ells aquesta bellesa els dugués al contacte amb el més enllà. Aquest fet, com veurem (4.1.1), és molt important i permet situar Montserrat com el primer protopaisatge muntanyenc de la Catalunya moderna.

Resum:

Des del segle XVI fins al segle XVIII han anat sorgint una sèrie de tòpics de caire protopaisatgístic que han qualificat la muntanya de Montserrat. Uns primers autors han fixat els tòpics més repetits de la seva representació, fins al punt que alguns visitants no reconeixen la realitat física del lloc tal com la perceben sinó tal com els ha estat descrita. El desenvolupament de la ciència comportarà canvis importants en aquesta representació, canvis que anem a estudiar tot seguit.

¹ Ponz, Antonio *Viage de España, en que se da noticia de las cosas mas apreciable, y dignas de saberse, que hay en ella* Madrid, Viuda de Ibarra e Hijos, Comp, 1788 Pàg. 127

² Ponz, A *Viage de España* Op cit Pàg 116